

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Diplomová magisterská práce

Martin Suchý

Analýza terorismu z hlediska ideologie v díle Slavoje Žižka

Analysis of terrorism in terms of ideology in the work of Slavoj Žižek

Praha 2013

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval všem těm, kteří mi pomohli s napsáním této práce. Jmenovitě se jedná o doc. PhDr. Jiřího Šubrtu, CSc., bez jehož souhlasu k vedení by jen těžko práce vznikla. Můj dík patří rovněž Mgr. Petru Lupačovi, který stál u zrodu tématu a jeho rady a konzultace pro mě byly velmi podnětné a nepostradatelné. Mgr. Michaelu Hauserovi, Ph.D. jsem vděčen za jeho odborné přednášky o Slavoji Žižkovi. V neposlední řadě směřuji poděkování mému nejbližšímu okolí, přátelům a rodině, kteří mě po celou dobu psaní podporovali. Zároveň bych tuto práci rád věnoval svým rodičům, jejich soustavné motivování mě vždy hnalo vpřed.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 30. července 2013

.....

Martin Suchý

Klíčová slova (česky)

Terrorismus, ideologie, Slavoj Žižek, psychoanalýza

Klíčová slova (anglicky):

Terrorism, ideology, Slavoj Žizek, psychoanalysis

Abstrakt (česky)

Diplomová práce se zabývá formulací nového teoretického pohledu na terorismus. Terorismus se stal častým tématem v akademickém, politickém i laickém prostředí zejména v posledních letech v důsledku útoků na Světové obchodní centrum v New Yorku 11. září 2001. Získal novou podobu globální hrozby, nicméně se stále jedná o fenomén společensky nejednoznačně uchopený. Tato práce má za úkol analyzovat terorismus skrze jeho ideologické pozadí. Kritika společenské nerovnosti, která je maskována ideologií, je základním tématem marxistických myslitelů. Práce se zaměřuje na slovinského filozofa a sociologa Slavoj Žižka. Ten marxistickou teorii rozvíjí o psychoanalýzu, která mu poskytuje nástroj pro výklad společenských jevů a právě ideologie je jedním z jeho ústředních témat. Hlavním cílem práce je skrze Žižkův originální přístup ukázat rozbor ideologie, který lze využít k pochopení příčin terorismu.

Abstract (in English):

The thesis deals with the formulation of a new theoretical perspective on terrorism. Terrorism has become a frequent topic in the academic, political and laical environment, especially in recent years as a result of the attacks on the World Trade Center in New York on September 11, 2001. It acquired a new form of a global threat; however, it is still a phenomenon of socially ambiguous approach. This thesis aims to analyze terrorism through its ideological background. Criticism of social inequality, which is masked by ideology, is the basic subject of Marxist thinkers. The thesis focuses on the Slovenian philosopher and sociologist Slavoj Žižek. He enriches the Marxist theory of psychoanalysis, which provides him a tool for the interpretation of social phenomena, and ideology is one of his central themes. The main goal of this thesis is to show the analysis of ideology through Žižek's original approach, which can be used to understand the causes of terrorism.

Obsah

1 ÚVOD.....	8
2 TERORISMUS	11
2.1 DEFINIČNÍ VYMEZENÍ TERORISMU	12
2.2 VÝVOJ TERORISMU.....	17
2.2.1 1880 -1914: První teroristická vlna – anarchistická	18
2.2.2 1920 -1960: Antikolonialistická vlna	19
2.2.3 1960 - 1980: Terorismus nové levice	20
2.2.4 1979 – současnost: Náboženský terorismus	20
2.3 11.9.2001: AL-KÁIDA A GLOBÁLNÍ TERORISMUS	22
3 IDEOLOGIE	25
3.1 VÝVOJ IDEOLOGIE.....	26
3.1.1 Počátky vymezení ideologie.....	27
3.1.2 Marxistické dominantní pojetí ideologie.....	28
3.1.3 Obecné pojetí ideologie – sociologie vědění.....	30
3.1.4 Ideologické státní aparáty	31
3.1.5 Alternativní výklad ideologie – konec ideologií	32
3.2 NÁBOŽENSKÁ IDEOLOGIE – FUNDAMENTALISMUS.....	34
3.2.1 Islámský fundamentalismus	36
3.2.2 Židovský fundamentalismus.....	37
3.2.3 Křesťanský fundamentalismus.....	38
3.2.4 Nacionalismus	39
4 SLAVOJ ŽIŽEK	40
4.1 HEGELOVA DIALEKTIKA VE VÝKLADU SLAVOJE ŽIŽKA.....	42
4.2 LACANOVSKÁ PSYCHOANALÝZA.....	43

4.2.1	<i>Imaginárno, Symbolično, Reálno</i>	44
4.2.2	<i>Teorie subjektu v tradici antihumanismu</i>	45
4.3	ŽIŽKŮV SOUHLAS I POLEMIKA S MARXEM	47
4.4	IDEOLOGIE JAKO NESCHOPNOST SYMBOLIČNA POJMOUT REÁLNO	49
5	TERORISMUS JAKO SYMPTOM KRIZE LIBERÁLNÍHO KAPITALISMU	52
5.1	IDEOLOGICKÝ STŘET	52
5.1.1	<i>Překážky jsou podmínkou ideologie</i>	54
5.1.2	<i>Jouissance</i>	55
5.1.3	<i>Rasistický multikulturalismus</i>	56
6	ZÁVĚR	59
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	64

1 Úvod

Předkládaná práce má svůj cíl do velké míry vymezen již ve svém názvu. Mým záměrem je skutečně nalézt a vysvětlit nový teoretický pohled skrze studii díla slovinského filozofa a sociologa Slavojе Žižka, který by dokázal co nejlépe objasnit existenci současného, globálního terorismu v závislosti na ideologickém střetu teroristických organizací a společnosti, která je jejich terčem. To ovšem předpokládá nutné vymezení toho, co rozumíme současným terorismem, zároveň pevné uchopení pojmu ideologie, což není snadné zejména z důvodu existence mnoha protichůdných teoretických konceptů, jež byly zformulovány v mnohaletých dějinách zájmu o vysvětlení tohoto společenského jevu. Pro mě je podstatné v této práci dospět skrze logickou vývojovou linii k definici ideologie odpovídající myšlení Slavojе Žižka.

Motivací k napsání této práce mně byly dvě skutečnosti. Terorismus nebo teror se (i přes svou nepopíratelnou existenci v minulosti) stal zejména s novým tisíciletím velmi čteně diskutovaným tématem. Setkáváme se s ním běžně ve sdělovacích prostředcích, ve vysoké politice i při každodenní konverzaci. Nepříjemnou skutečností je, že i přes vysokou závažnost, kterou terorismu přisuzujeme, nelze říci, že by existoval určitý konsensus ohledně obsahového vymezení používané terminologie. Na jedné straně si plně neuvědomujeme, co terorismus skutečně reprezentuje, co je jeho příčinou a často pocítujeme pouze jeho projevy. Na straně druhé se pak nejasného vymezení zneužívá k prosazování osobních zájmů a obhájení subjektivních postojů. Obojí vede k rozlišnému chápání terorismu napříč společnostmi od individuálního vnímání po mezistátní úroveň, což pochopitelně znamená i různý přístup k řešení celé problematiky. Druhým podnětem k tématu práce je pro mě samotná postava Slavojе Žižka. Tento neobyčejný myslitel mě zaujal okamžitě poté, co se mi poprvé dostaly do rukou jeho texty. Precizní propojení psychoanalýzy s filosofií a politikou je uspokojivým naplněním marné snady mnoha významných marxistických teoretiků. Žižek je znám pro svou grafomani, využívání příkladů z populární kultury, převážně hollywoodských filmů, pro své odvážné a mnohdy provokativní názory a zároveň je odbornou veřejností považován za jednoho z nejvýznamnějších sociálních vědců současnosti. Ve světě se Žižkovi dostává velké slávy a pozornosti, vzniká o jeho myšlení celá řada monografií, účastní se nejvýznamnějších diskuzí a přednášek. V Česku je však dle mého soudu stále poněkud opomíjený. Některé jeho knihy byly sice přeloženy do češtiny a v roce 2011 se připojil k protestní akci iniciativy ProAlt na Václavském náměstí v Praze, po které následovala i diskuze v DOX, což byla jeho

již druhá oficiální návštěva spojená s přednáškou, přesto se v České republice jen málo lidí zabývá jeho dílem a na akademické půdě jsou práce, které by se mu věnovaly, velkou vzácností.

Tato práce je pojata jako čistě teoretická a strukturována do čtyř větších tematických celků. První kapitola se zabývá problematikou terorismu. Jak jsem se již zmínil, tento termín je velice nejednoznačný a pokládám za důležité, dříve než přejdu ke konkrétnímu ideologickému rozboru a dopadům na terorismus, vyjasnit si, co se skrývá za označením moderní, současný, globální terorismus, stejně jako se věnovat alespoň ve stručnosti vývoji terorismu, který dospěl do své současné podoby. Pro etapové roztřídění terorismu v jeho dějinách mi v práci posloužilo dělení Davida Rapoporta. (Rapoport, 2002) Po definičním vymezení a historickém přehledu se pak více v kapitole zaměřím na současný terorismus, který je hlavním cílem analýzy v této práci.

Druhá kapitola se zaměřuje na ideologii. Pohled na terorismus skrze ideologii je pouze jedním z možných. Marian Brzybohatý v předmluvě ke knize „Logika terorismu“ (Corte Ibáñez, 2009, XII) vedle politického přístupu, pod který ideologický rozbor spadá, zmiňuje ještě fyziologický, psychologický, ekonomický a další možné analytické pohledy. Problémem mnohých teorií skrze některý z přístupů může být přílišný důraz na pouze jeden aspekt možné motivace. Zatímco např. marxismus dobře vysvětloval výrobní vztahy ve společnosti jako zdroj nerovnosti, opomíjel vědomí člověka a psychické procesy, což zase úspěšně zahrnovala psychoanalýza. Hlavní devízou Slavoj Žižka je propojení těchto disciplín, což v praxi znamená, že jeho kritika ideologie nevychází pouze z marxistického politického myšlení, ale zároveň je v ní obsažena filozofie zejména Georga Wilhelma Friedricha Hegela a hlavně se jedná o aplikovanou psychoanalýzu Jacquesa Lacana. Já se ve druhé kapitole pokouším nalézt jakousi dějinnou osu skrze nejvýznamnější marxistické teoretiky ideologií se zabývající, která by vedla ke konceptu Slavoj Žižka. Vedle toho bych připomněl myšlenky několika z těch, vůči kterým se Žižek často vyhrazuje. Dílo Pavla Šaradína „Historické proměny pojmu ideologie“ (2001) je dle mého názoru jednou z nejpřehlednějších knih, které se tematikou vývoje ideologie zabývají a byla mně pro tuto práci cenným zdrojem informací. V neposlední řadě bych chtěl rovněž charakterizovat po ideologické stránce myšlení skupin, které jsou dnes vnímány jako teroristické, tedy pozadí náboženského fundamentalismu ve spojení s nacionalismem.

Obsahem celé třetí kapitoly je přímo Slavoj Žižek, resp. jeho dílo. Tony Myers (2008, 28) píše, že „Lacanovi je třeba porozumět dříve, než začneme číst jeho knihy.“ Vzhledem

k tomu, že Slavoj Žižek v podstatě přijímá lacanovský výklad světa s celou složitou terminologií a odborností a aplikuje jej na svá témata, pak je třeba porozumět Lacanovi dříve, než začneme číst knihy Žižka. Třetí kapitola slouží tedy jednak k seznámení se s myšlenkami Slavoj Žižka, což je pro mě rovněž dílčím cílem celé práce, zároveň poskytuje určité pojmově definiční minimum, na základě kterého jsme schopni porozumět Žižkově aplikované psychoanalýze. V druhé části se pak zabývám ústředním tématem této práce, tedy ideologií v pojetí slovinského filozofa. Vzhledem k tomu, že Žižek nepíše příliš strukturovaně, je třeba projít více jeho textů, než čtenář nalezne jasnou a obsáhlou odpověď na svou otázku. Pro snadnější vhléd do myšlení Žižka nezkušenému čtenáři dobře poslouží kniha již zmíněného Tonyho Myerse „Slavoj Žižek“ (2008), která je velmi dobrým úvodem do jeho díla. Z českých autorů bych rád vyzdvihl práci Michaela Hausera, který napsal o Žižkovi celou řadu textů, převážně esejí, ale vyšla i kniha jejich vzájemného rozhovoru „Humanismus nestačí“ (2008). Hauser vedle toho pořádal i sérii přednášek o Žižkovi a přeložil některá jeho díla. Převážně díky němu se může český čtenář snadno seznámit s dílem Slovince.

Závěrečná kapitola čerpá ze znalostí kapitol předcházejících. Jejím cílem je pokusit se aplikovat teorii Slavoj Žižka ohledně ideologie, která je popsána v kapitole třetí a na základě vnímání globálního terorismu, který je vymezen v první kapitole, by mělo vzejít teoretické pojetí terorismu jako ideologického problému vysvětlitelného prostřednictvím myšlenek Žižka. Jsem si zároveň vědom, že aplikace Žižkova myšlenek na problematiku terorismu je zároveň jejich subjektivní interpretací mou osobou. Přesto by výsledkem této kapitoly mělo být nalezení možných příčin terorismu skrze ideologii.

2 Terorismus

Je prakticky nemyslitelné uvažovat o terorismu jako o samostatné kategorii, či společenském jevu, který by bylo možné hodnotit bez kontextu sociálního, politického, či mravního. Kdykoliv se budeme zabývat terorismem, musíme si uvědomit, že veškeré činy, které jsou jako teroristické vnímány, mají svůj specifický význam spjatý s konkrétní dobou, ve které se odehrávají i místem výskytu. Je třeba se zamyslet nad důvody takového chování. Každý teroristický čin má své příčiny i následky. I přes mnohdy složité a zcela jistě nejednotné pokusy o definici terorismu se lze shodnout na tom, že se jedná o určitou formu násilí. Rozhodně však musíme rozlišovat mezi terorismem a běžnou kriminalitou, kde motivací může být prostá ziskovost nebo zločiny páchanými v afektu např. ze žárlivosti. Tato práce se zabývá především vztahem mezi terorismem a ideologií. Společnost se od svých počátků vypořádává s vnitřní heterogenitou ve smyslu idejí, jež její členy definují. Terorismus byl původně chápán jako prostředek radikálního nesouhlasu uvnitř konkrétní společnosti, resp. státu. Jednalo se o odpor vůči vlastní vládě nebo něčemu, co tuto vládu reprezentuje. Jindy šlo naopak o zásah vlády vůči skupině, která ji potenciálně ohrožovala. 20. a 21. století je ale mimo jiné spojeno s globalizací světa. Dochází k neustálému střetu rozličných kultur a společností, které musí nalézt cestu koexistence buďto mírovou nebo násilnou. Napětí a vnímaná nerovnováha globalizovaného světa způsobily, že některé skupiny definované konkrétní ideologií odmítají dobové a hodnotové uspořádání a projevují se formou extrémního násilí, které označujeme jako terorismus. Terorismus se dnes neváže pouze na území jednoho státu, ale jeho současná povaha je globální. Tato kapitola se věnuje jednak různým pojetím definice terorismu, které se často odvíjejí od konkrétního projevu teroristických činů a zároveň souvisí s diskurzem, ve kterém se autor definice nachází. Dále se v kapitole budeme zabývat tím, jak se terorismus vyvíjel historicky, jelikož různá období a společnosti znamenaly odlišné ideologické střety, které jsou z hlediska práce důležitým pozadím teroristických aktů. Zároveň nám historický vývoj poslouží k lepšímu pochopení současného terorismu, který je hlavním tématem práce. Dostaneme se k mezníku 11. Září 2001, kdy se v mnohém změnilo vnímání terorismu a kdy získal status globální hrozby. Různá definiční vymezení související s daným politicko-ekonomickým kontextem a historický vývoj nám poslouží k tomu, abychom se v následujících kapitolách mohly věnovat

konkrétním ideologickým pozadím konfliktů vedoucích k terorismu a nalezení příčin a následků těchto střetů s důrazem na myšlenky Slavoje Žižka.

2.1 Definiční vymezení terorismu

Než se budeme zabývat historickým vývojem a různými definicemi terorismu, zmíním bych hned na úvod citát, který jasně ukazuje samotnou problematiku s vymezením teroristických skupin a také naznačuje, jak snadno může být terorismus slučován s konkrétním náboženstvím nebo etnikem, obzvláště po událostech z 11. září 2001¹.

„Nepřátelé Ameriky nejsou naši mnozí muslimští přátelé. Nejsou to naši arabští přátelé. Naším nepřítelem je radikální síť teroristů a každá vláda, která ji podporuje.“ (Bush, 2001)

Když George W. Bush, 43. prezident Spojených států amerických, vyhlásil ve svém projevu z 20. září 2001 válku terorismu, mluvil jednak explicitně o organizaci al-Káida², přičemž ovšem zmínil, že (válka) „neskončí, dokud každá teroristická skupina globálního rozsahu nebude nalezena, zastavena a poražena.“ (Bush, 2001) Domnívám se, že problémem není snad neshoda s klíčovou pasáží Bushova projevu, ale skutečnost, že samotná definice terorismu je velmi nejednoznačná. Zároveň jsou patrné konkrétní znaky typické pro tzv. současný terorismus, k jehož vymezení se později v této kapitole dostaneme. Jedná se o náboženský fundamentalismus jako ideologické pozadí a globální povahu nevázanou hranicemi jednoho státu.

Etymologický základ má terorismus ve starofrancouzském výrazu „terreur“ ze 14. století, což v překladu znamená „velký strach“, to je odvozeno z latinského slova „terrorem“ znamenající podobně „obavu, děs, strach“. (Online etymology dictionary, 2013). Samotný

---

¹ 11. září 2001 došlo ve Spojených státech amerických k únosu 4 letadel. Dvě z nich narazila do Světového obchodního centra v New Yorku, jedno do Pentagonu, čtvrté letadlo se zřítilo. Celkem zemřelo téměř 3000 lidí, z nichž většina byli civilisté. K útoku se přihlásila teroristická organizace al-Káida. Vláda Spojených států vyhodnotila útok jako nejhorší teroristický čin v historii a vyhlásila válku s terorem, po čemž následovala invaze do Afghánistánu s cílem svrhnout hnutí Taliban, které al-Káidu otevřeně podporovalo.

² Al-Káida (základna) je islámská teroristická organizace. Byla založena koncem 80. let 20. století a její frakce se rozprostírají po většině Arabského poloostrova. Al-Káida označuje za svého úhlavního nepřítele USA včetně civilního obyvatelstva a požaduje ukončení vlivu Západu na Arabském poloostrově a nastolení chalífátů na tomto území. Organizace se hlásí k některým nejextrémnějším teroristickým útokům posledních let, z nichž nejznámější jsou letecké útoky ze dne 11. 9. 2001 v New Yorku nebo bombový útok na americkou ambasádu v Keni a Tanzanii v roce 1998.

původ slova nám tedy nenapoví, co konkrétně se terorismem myslí. Je patrné, že příznačným pro terorismus bude jisté šíření strachu, co se už ale nedozvídáme, je určení adresáta.

S prvním použitím výrazu se setkáváme v roce 1795, kdy slovem „terrorisme“ byly označovány násilné vládní praktiky. (tamtéž, 2013) Význam slova ale nebyl pejorativní, jak by se mohlo zdát, nýbrž šlo o označení potlačování buřičských nepokojů, tedy prvek vedoucí ke stabilizaci vlády a byla mu přičítána pozitivní konotace. (Mareš, 2005)

Snahou o definici terorismu se zabývali mnozí akademičtí, ale i političtí a právníci odborníci. Alex Schmid a Albert Jongman do své knihy „Political Terrorism“ z roku 1988 posbírali 109 akademických definic (Schmid, Jongman, 1988), které podrobili analýze, kde hledali spojující prvky. Násilí nebo útok se vyskytuje v 83,5 % definic, politika v 65 %, strach a teror v 51 %.³ V roce 2004 provedl Schmid obdobný průzkum, do kterého zahrnul již 165 definic, které nebyly výhradně akademického původu (přibýly definice vládního charakteru). Výsledky byly poněkud odlišné. Prvek politické povahy se vyskytoval v 68 % definic, strach a teror v 59 %, bezpečnostní hrozba v 42 %.⁴ Ze Schmidova výzkumu lze tedy vyvodit, že pohled na terorismus a jeho definice se různí v čase, kdy teorie z osmdesátých let 20. století a novější z 21. století nebudou totožné, což může být i historickou změnou terorismu, jehož vývojem se budu zabývat v později. Pokud vezmeme v úvahu útoky z 11. září, resp. počátek nové etapy terorismu, pak by rozdíly v analýze definic mohly přispět k charakteristice toho, co nazýváme současným terorismem. Obzvláště nárůst strachu v množství definic lze vnímat jako prvek, který by mohl odlišovat nové vnímání terorismu od minulých. Také je patrné, že definice akademické jsou poněkud rozdílné od těch vládního charakteru, což může být způsobeno důrazem na praktické (zákonné) vymezení pojmu u vládních a politických organizací (důraz na kriminální povahu nasvědčuje snaze o postihnutelnosti zločinu) a více filozofické, teoretické u akademické obce.

Po událostech ze dne 11. září 2011 definovala Rada EU definici „teroristického činu“

„i) závažným způsobem zastráshit obyvatelstvo, nebo

---

³ bezpečnostní hrozba v 47 %, psychické následky a anticipační reakce v 41,5 %, orientace na cíl/oběť v 37,5 %, plánovaná a systematická a organizovaná akce v 32 %, metoda boje strategie, taktika v 30,5 %, extranormalita, v rozporu s přijatými pravidly, bez humanitárních omezení v 30 %, nátlak a vydírání v 28 %.

⁴ nátlak a vydírání v 38 %, civilisté jako cíl v 36 %, strategie a taktika v 35 %, ilegalita, kriminalita v 30 %, demonstrativnost v 28 %, komunikace v 27 % a psychologická válka ve 12 %. (Schmid, 2004) V téže výzkumu pak rozdělil definice na akademické a vládní, přičemž i ty se vzájemně dosti lišily. Zatímco u akademických převažovaly prvky politického charakteru (65 %), teroru (59 %) a strachu (42 %), u vládních se jednalo o kriminální povahu (85 %), teror (78 %) a nátlak a vydírání (53 %). (Schmid, 2004)

- ii) protiprávně přinutit vládu nebo mezinárodní organizaci, aby jednala určitým způsobem nebo aby se jednání zdržela, nebo
- iii) závažným způsobem destabilizovat či zničit základní politické, ústavní, hospodářské nebo sociální struktury země nebo mezinárodní organizace:
  - a) útoky ohrožující lidský život s možným následkem smrti;
  - b) útoky ohrožující tělesnou integritu člověka;
  - c) únos nebo braní rukojmí;
  - d) způsobení rozsáhlého poškození vládních nebo veřejných zařízení, dopravního systému, infrastruktury, včetně informačního systému, pevné plošiny na kontinentálním šelfu, veřejného místa nebo soukromého majetku, které může ohrozit lidské životy nebo vyústit ve značné hospodářské ztráty;⁵

(Rada EU, 2001)

První, co si musíme uvědomit, je fakt, že do této doby neexistovala podobná směrnice, která by terorismus pro státy sdružené pod Radou Evropy úzce definovala. Jednalo se tak o zjevnou reakci na útoky z 11. září 2001, byť žádný z členských států nebyl jejich cílem. Ukazuje to jednak závažnost těchto útoků v rámci historie teroristických činů, ale rovněž pocit, že terorismus má nyní povahu globálního problému a je třeba uskutečnit preventivní opatření i v rámci Evropy. Dále pokládám za podstatné znění jednotlivých bodů definice. Prvním definičním bodem teroristického činu je zastrašení obyvatelstva. Cílem útoku tedy není primárně znepřátelená vláda nebo její

---

⁵ e) zmocnění se letadla, lodi nebo jiných prostředků veřejné či nákladní dopravy;

f) výroba, držení, získání, přeprava, dodání nebo užití zbraní, výbušnin nebo zbraní jaderných, biologických nebo chemických, jakož i výzkum a vývoj biologických a chemických zbraní;

g) vypouštění nebezpečných látek, zakládání požárů, vyvolání povodní nebo zavinění výbuchů, jejichž důsledkem je ohrožení lidských životů;

h) narušení nebo přerušení dodávek vody, elektrické energie nebo jiného základního přírodního zdroje, jehož důsledkem je ohrožení lidských životů;

i) výhrůžka některého jednání uvedeného v písmenech a) až h);

j) vedení teroristické skupiny;

k) účast na činnostech teroristické skupiny, například dodáváním informací nebo materiálních zdrojů nebo financováním jejich činností jakýmkoli způsobem s vědomím skutečnosti, že taková účast přispěje k trestné činnosti skupiny.

Pro účely tohoto odstavce se "teroristickou skupinou" rozumí strukturované sdružení více než dvou osob existující po delší dobu, které jedná ve shodě s cílem páchat teroristické činy. "Strukturovanou skupinou" se rozumí skupina, která není nahodile vytvořena za účelem bezprostředního spáchání teroristického činu, její členové nemusejí mít formálně vymezené úlohy, není nezbytná kontinuita členství ani rozvinutá struktura."

složky, ale vyvolání pocitu ohrožení u civilní populace. Jak si později doložíme, toto nebylo vždy cílem podobných útoků a jedná se o důležitý znak současného terorismu.

Česká republika jako členský stát tuto definici z pohledu práva sdílí. Na internetových stránkách ministerstva vnitra se pak kromě přepisu části dokumentu Rady EU setkáme ještě se dvěma definicemi terorismu. „Terorismus je plánované, promyšlené a politicky motivované násilí, zaměřené proti nezúčastněným osobám, sloužící k dosažení vytčených cílů.“ (Odbor bezpečnostní politiky, 2009) „Terorismus je propočítané použití násilí nebo hrozby násilím, obvykle zaměřené proti nezúčastněným osobám, s cílem vyvolat strach, jehož prostřednictvím jsou dosahovány politické, náboženské nebo ideologické cíle. Terorismus zahrnuje i kriminální zločiny, jež jsou ve své podstatě symbolické a jsou cestou k dosažení jiných cílů, než na které je kriminální čin zaměřen.“ (tamtéž, 2009) I zde je patrný důraz na civilní obyvatelstvo jakožto cíl útoků.

Ve Spojených státech amerických existují jednotlivé definice pro každý vládní úřad terorismem se zabývající. Ústřední zpravodajská služba (CIA) definuje terorismus následovně: „Mezinárodní terorismus je prováděn s podporou zahraničních vlád nebo organizací a cílen proti cizím národům, institucím nebo vládám.“ (Holms, Burke, 2001)

Federální úřad pro vyšetřování (FBI) píše: „Terorismus je nezákonné použití síly nebo násilí proti civilnímu obyvatelstvu či majetku s cílem zastrašit nebo donutit vládu, civilní obyvatelstvo nebo jakýkoliv segment zmíněného k naplnění politických nebo sociálních cílů.“ (tamtéž, 2001)

V definici Rady EU vidíme přístup, kdy je terorismus definován skrze své konkrétní činy. Tedy teroristou je ten, kdo páchá teroristické skutky. Evropy, která v roce 2001 nebyla přímým cílem teroristů tak nedefinuje sebe, resp. evropské státy jako primární cíl, ale ohrožení vnímá spíše skrze obyvatelstvo. Byť se v dílčím bodě setkáme i s možným útokem na politické struktury. Americké vládní úřady, především CIA vidí hrozbu terorismu jako útok na vládu, dokonce podporovaný vládou jiného státu. CIA v definici hovoří o mezinárodním terorismu. Je-li teroristická skupina podporována vládou, jedná se o tzv. státní terorismus a jde v podstatě o válečný akt. V takovémto definičním pojetí lze pak o válce s terorem uvažovat jako o konfliktu mezi dvěma státy, z nichž jeden podporuje teroristické činy vůči druhému.

Je ale důležité si uvědomit, že tzv. útok proti teroristům, tedy odvetný útok provází často stejné prvky, jaké jsou označovány za teroristické. Pokud je teroristickým aktem

„útok ohrožující lidský život“, pak lze snadno za teroristické označit i akce vůči teroristickým skupinám. To je častý jev, kdy „teroristická skupina“ se sama za teroristickou nepovažuje, ale označuje tak protistranu. Podobně u definic amerických vládních úřadů platí, že teroristická skupina útočí nezákonně vůči zahraničním státům, občanům, vládám. Podle Jana Eichlera je složité rozlišit terorismus od asymetrické války či národněosvobozeneckým bojem. Atentát na politika v době míru je podle něj terorismem, v době války tomu tak není. Stejně tak je tomu s průmyslovými podniky nebo infrastrukturou. Zásadní mezník je při útoku na civilní obyvatelstvo, v tom případě se autor domnívá, že jde o terorismus vždy. (Eichler, 2010). White výstižně píše „pro někoho terorista, pro jiného bojovník za svobodu.“ (White, 2006) Zajímavý pohled na to, kdo může být vnímán za teroristickou organizaci dává Noel Chomsky „měli bychom si uvědomit, že Spojené státy jsou, a existuje pro to dobrý důvod, považovány ve velké části světa za čelní teroristickou zemi. Neměli bychom zapomínat, že například Světový tribunál v roce 1986 Spojené státy odsoudil za „nezákonně použití síly“ (mezinárodní terorismus), načež odsouzená země (Spojené státy) vetovala rezoluci Rady bezpečnosti, vyzývající všechny státy k dodržování mezinárodního práva.“ (Chomsky, 2003) Arafat ve své řeči v OSN v roce 1974 mimo jiné zdůraznil „ti, kteří nás nazývají teroristy, si přejí ochránit veřejné mínění před objevením pravdy o nás a od vidění spravedlnosti na našich tvářích. Snaží se skrýt vlastní teroristické a tyranské chování stejně jako náš sebeobranný postoj.“ (Arafat, 1974) I proto se někteří autoři domnívají, že označení protistrany za teroristickou je výsadou moci a vlivu, pokud na něj ostatní přistoupí. (Jenkins, 1980) Z výše uvedeného plyne, že jen těžko jednoznačně určíme, která skupina je teroristická, a která bojuje za „správnou věc“. Citát Richardsonové je více než výstižný. „Terorismus je něco, co dělají ti špatní.“ (Richardson, 2006).

Snáze bychom se mohli dostat ke konsenzuálním prvkům teroristických činů. Hoffman vymezuje rozdíly mezi terorismem a jinými formami násilí. Je třeba nebrat v potaz motiv a ospravedlnění v pozadí, ale pouze násilný čin sám o sobě, protože tím je terorismus charakterizován. Vojenské násilí sice s sebou nese vysoké množství úmrtí, ale ve válce existují pravidla, která terorismus nerespektuje. Jde převážně o násilí na civilistech, které je pro terorismus signifikantní. Dále je rozdíl v zacházení se zajatými vojáky. Hoffman také rozlišuje mezi partyzánskou válkou a terorismem, což bývá často spojováno. K partyzánským bojům patří otevřenost (nikoli anonymita) a pevně dané území. Rozdíl mezi kriminálním a teroristou je pak ve snaze o obohacení se na straně

kriminálního a předání poselství u teroristy. Teroristický čin je také podle Hoffmana nutně politicky motivovaný, násilný, organizovaný. (Hoffman, 2001)

Evropská unie, USA a řada dalších vyspělých států tvrdí, že jakýkoliv útok na civilisty je neospravedlnitelný, šestapadesáticenná Organizace islámské konference požadovala vynětí takzvaného „národního osvobozenického hnutí“ a „hnutí odporu proti cizí okupaci“ z této obecně platné definice.“ (Danics, 2009)

Boaz Ganor definuje terorismus jako „formu násilného boje, ve kterém je násilí záměrně používáno proti civilnímu obyvatelstvu za účelem dosažení politických cílů (nacionalistických, socio-ekonomických, ideologických, náboženských, atd)“ (Ganor, 2005) a vidí rozdíl oproti partyzánským bojům v cíli, který není vojenský, ale striktně mířený na civilisty. Joshua Sinai (2008) tento argument shledává velmi důležitým, protože všechny státy mohou souhlasit, že útoky na civilisty jsou protiprávní na rozdíl od vojenských cílů.

Obecnější definici podává Kushner, který určil tři faktory spojující teroristické akty minulé i současné. Jedná se o metodu, cíl, účel. Na rozdíl od některých jiných autorů se nedomnívá, že cílem musí být civilisté, ale například může jít o vládu, což odpovídá například definici terorismu podle CIA. (Kushner, 2003)

Holms a Burke (2001) vidí povahu teroristického činu jako násilí nebo hrozbu násilím kriminální povahy, protizákonnou, politicky motivovanou s anarchistickými činy typu pirátství, únosu letadla, držení rukojmích, kdy pachatelem může být jednotlivec stejně jako stát nebo skupina. Přítomná bývá strategie, která obsahuje státní podporu (z politických důvodů). Motivem k terorismu bývá politická ambice, která nemůže být naplněna legální cestou a terčem jsou lidé i neživé objekty, soukromé i státní. Obzvláště pak hlavy státu, diplomaté, státní úředníci, významní podnikatelé a vojenské objekty. Využívá se násilí, únosů, držení rukojmích, vraždění.

2.2 Vývoj terorismu

Než terorismus nabyl podoby globální, než se začal spojovat s vládami a stal se celosvětovou hrozbou, prošel si určitým vývojem. Sřet protichůdných ideologií není pouhý

fenomén posledních let a skupiny mající rozdílné povahy a motivy páchaly v různých obdobích útoky, které bychom mohli považovat za teroristické činy.

„Násilné politické akty prováděné neformálními, ilegálními a převážně soukromými skupinami“ (Gal-Or, 1991, 202-203)

Tato definice terorismu by mohla být vodítkem k stručnému popisu nejzávažnějších teroristických skupin a aktů moderní doby. Než se budeme věnovat událostem z 11. září 2001, pokládám za užitečné se seznámit s činy, které tomuto mezníku předcházely. Terorismus pochopitelně nevzniknul na přelomu 20. a 21. století, byť v posledních letech získal nebývalý význam především díky svému rozsahu a nebezpečí, které představuje. David Rapoport rozdělil moderní terorismus do čtyř období. (Rapoport, 2002) Tato práce si klade za cíl věnovat se především čtvrtému období, tzv. náboženskému terorismu, první tři období proto omezím ve svém popisu na nutné minimum.

2.2.1 1880 -1914: První teroristická vlna – anarchistická

Teroristické praktiky se objevovaly i dříve, konec 19. století však Rapoport shledává za počátek moderního terorismu. V 19. století se v Evropě vyskytovaly vlny nevole proti monarchistickému způsobu vlády a snahy svrhnout režimy, které byly pokládány za nespravedlivé a škodily především pracující vrstvě. Marx sice nabádal k hromadnému odporu dělnické třídy, ale přesto vznikaly teroristické organizace, které se rozhodly vzít úkol do vlastních rukou. V Rusku spáchala skupina Narodnaja Volja atentát na cara Alexandra II. (1881), ve Francii byl zabit prezident Carnot (1894), ve Španělsku předseda vlády Canovas (1897), v Itálii král Umberto I. (1900) a v USA prezident McKinley (1901). (Souleimanov, 2006) Spojujícím prvkem těchto skupin byl odpor proti monarchii, skupiny vnímaly vládcce jakožto despota a systém nespravedlivý vůči poddaným, v případě republik pracujícím. Odvolávaly se na demokracii a rovnostářství. Ideologickým zastřešením by se dal považovat marxismus.

Zásadním se stala událost z roku 1878, kdy Věra Zasuličová na protest proti nelidskému zacházení s vězni zavraždila policejního velitele. K činu se ihned doznala a sama se označila za „teroristu“, ne za „vraha“. Dokonce byla osvobozena a vznikl tak významný precedent, že vražda za „dobrou věc“ je projevem hrdinství, ne odsouzeníhodný čin. (Rapoport, 2002)

Terorismus v tomto období nebyl cílen vůči civilnímu obyvatelstvu, což Eichler (2010) nazývá „rozlišujícím terorismem“. Cílem útoků byl panovník sám, civilní obyvatelstvo bylo vnímáno jako utlačované a teroristé svými činy naopak usilovali o podporu a přízeň lidu, jelikož se domnívali, že jednají v jejich zájmu. Výjimkou byly činy rasistické skupiny KKK v USA, která toužila po předválečné společnosti a útočila na bývalé otroky.

Období anarchistického, nacionalistického terorismu má svůj konec v zavraždění Františka Ferdinanda d'Este.

2.2.2 1920 -1960: Antikolonialistická vlna

Po skončení První světové války (na základě Versaillské smlouvy a právu národů na sebeurčení) začaly vznikat teroristické organizace snažící se o osvobození území od koloniálních velmocí. Tyto organizace se rovněž nazývají etnonacionalistické. „Jednou z charakteristik, která odlišuje etnickonacionalistické teroristické organizace od jiných ideologických organizací, je to, že nacionalistické skupiny mají obvykle vyšší stupeň veřejné podpory, která je odvozená od sympatizující národnostní či etnické skupiny, z níž pocházejí.“ (Cunningham, 2003, 31)

Mezi tyto skupiny patří Irish Republican Army usilující o samostatné Irsko bez vlivu Velké Británie, Fronta národního osvobození Korsiky, srbská Černá ruka nebo Kurdská strana pracujících. Často se setkáme, že tyto organizace využívají ve své ideologii též náboženství. IRA se vymezovala vůči Velké Británii a zároveň hájila práva katolíků, Hamás rovněž bojoval proti Velké Británii za samostatnost Palestiny, ale zároveň prosazoval islám. Například Irsko získalo samostatnost v roce 1921, což ovšem neznamenalo konec organizace IRA, která dále konala teroristické činy. (Souleimanov, 2006)

Změna nastala i v oblasti běžných cílů teroristů. Vzhledem k nutnosti vyjednávání o samostatnosti přestalo se útočit na politiky, ale útoky směřovaly převážně vůči policii a armádě. Šlo tedy již o jakýsi pokus o vyvolání strachu. (Corte Ibáñez, 2009) Zde máme z ideologického hlediska střet kolonialistů usilujících o podmanění cizího území a reakce teroristů, kteří reprezentovali podmaněný národ. Stavělo se na nacionalismu, kdy se teroristické skupiny snažily o vyhnání kolonialistů a osamostatnění národa na svém území. Jednalo se tedy o střety mezi zástupci různých států, ovšem výhradně na území okupovaného.

Z tohoto pohledu je civilní obyvatelstvo stále vnímáno jako oběť cíle terorismu a ten má sloužit k jejich dobru.

2.2.3 1960 - 1980: Terorismus nové levice

„V 60. letech se k tradičním metodám – úkladné vraždy, bombové útoky, braní rukojmí a vydírání – přidaly únosy letadel. V 70. letech se terorismus internacionalizoval – řada skupin začala operovat mimo území státu svého vzniku.“ (Rapoport, 2002)

Důležitou událostí podmiňující vznik teroristických skupin této doby byla válka ve Vietnamu. Ta vytvořila vlnu nevole vůči Spojeným státům americkým a jejich politickému systému a vedla k založení organizací jako American Weather Underground, Red Army Fraction v Západním Německu, Rudé Brigády v Itálii, Rudé Armády v Japonsku nebo francouzské Action Directe. Ideologickou záštitou bylo učení marxismu-leninismu. (Souleimanov, 2006)

Velké množství teroristických činů úzce souviselo s izraelsko-palestinským konfliktem. Vyvrcholením je pak útok organizace Černé září na izraelské olympijské sportovce během OH v Mnichově v roce 1972. (Šedivý, 2003)

V tomto období se setkáváme s významným mezníkem, jelikož oběťmi terorismu se stávali i civilní obyvatelé. To bylo způsobeno především tím, že teroristické skupiny začaly operovat i na území jiných států.

Rozmach terorismu zaznamenala v tomto období především Jižní Amerika, revoluční skupiny se projevovaly násilně téměř v každém státu. Využívaly forem především guerillových armád. Nejvíce zasaženými státy byly Brazílie, Venezuela, Guatemala, Uruguay a Argentina. (Souleimanov, 2006)

2.2.4 1979 – současnost: Náboženský terorismus

I když je toto období povětšinou spojováno s militantní formou Islámu, je třeba zdůraznit, že zdaleka ne všechny teroristické činy motivované náboženskou vírou jsou páčány pod jeho vlivem. Indičtí Sikhové se násilně pokoušeli o vybudování státu Paňžáb,

ortodoxní Židé vraždili Palestince, američtí rasističtí křesťané taktéž páchali teroristické útoky. (Souleimanov, 2006) Dle zprávy FBI se v letech 1980 – 2005 uskutečnilo pouze 6 % teroristických činů některou z islámských skupin. 42 % útoků měla na svědomí některá z hispánských organizací a dokonce pod více teroristických útoků je podepsána židovská skupina než islámská. (FBI, 2002-2005)

Mezníkem je však pro Rapoporta rok 1979, kdy v Íránu proběhla revoluce a byl nastolen teokratický stát. Další důležitou událostí podmiňující novou vlnu terorismu byla porážka vojsk Sovětského svazu v Afghánistánu. (Souleimanov, 2006)

Zásadní novinku přinesla dle Rapoporta čtvrtá vlna nástupem sebevražedných útoků. První útok má na svědomí libanonská skupina Hizballáh již v roce 1983. Tato organizace byla od svého vzniku významně podporována Íránem a Sýrií. (Corte Ibáñez, 2009) Kromě sebevražedných útoků se vyznačovala též braním rukojmích. Jejím zájmem byl odchod Izraelců a Američanů z území Libanonu. (Souleimanov, 2006)

Další organizací, která vznikla v roce 1987 byl palestinský Hamás. „Jeho doménou jsou sebevražedné bombové útoky na vojenské a civilní cíle v Izraeli. Skupina ale útočila také na Palestince, kteří měli spolupracovat s Izraelem.“ (Henderson, 2001, 47) Tato organizace považuje Palestinu za muslimské území a praktikuje násilí vůči všem, kteří ji v tom brání. (Friedman, 2006)

Izrael disponoval rovněž teroristickými organizacemi. Ty odmítaly jakékoliv mírové jednání s Palestinou. Mezi tato hnutí patřilo např. Guš Emunim, Sicarii nebo Kach. Hrozby útoků směřovaly jak k palestinským, tak i izraelským vůdcům, kteří by prosazovali mírovou cestu. (Mendel, 1992)

Nebezpečím nábožensky motivovaných teroristů a jejich útoků je podle Rapoporta (2002) především to, že věří v násilnou cestu jako jedinou možnou. Útoky jsou pro ně povinností a způsobem, jak šířit víru. Stejný autor se domnívá, že celosvětová obava z terorismu přišla v roce 1995, kdy japonská sekta Óm šinrikjó zaútočila plynem na tokijské metro. Tehdy zemřeli desítky lidí a tisíce jich bylo zraněno. Strach spatřoval především v tom, že chemické a biologické zbraně by se mohly stát inspirací dalším teroristickým skupinám.

Počátkem 90. let se také začala formovat největší teroristická organizace současnosti al-Káida. Mezi její první činy lze zařadit první útok na Světové obchodní centrum z roku

1993, kdy zemřelo 6 lidí a stovky dalších bylo zraněno nebo útok na velvyslanectví USA v Keni a Tanzánii. Tam zemřelo 200 lidí a zraněno bylo kolem 5000. Pochopitelně nejvýznamnějším teroristickým aktem organizace je druhý útok na Světové obchodní centrum v New Yorku 11. září 2001. (Souleimanov, 2006)

Šedivý popisuje současný terorismus následovně: „Nový typ terorismu se vyznačuje transcendentními cíli a ochotou k sebeobětování, snahou dosáhnout hromadného ničivého účinku specifickou organizací. Na rozdíl od tradičních forem nový teror většinou nemá jasné formulovanou konkrétní politickou agendu a v čase dosažitelné, dílčí politické cíle. Společným rysem jeho exponátů je extrémní výklad určité náboženské víry, černobílé vidění světa a přesvědčení o vlastní vyvolenosti k mesiášskému poslání svět očistit.“ (Šedivý, 2003, 5) Zásadní historický přechod v ideologii tedy spočívá v tom, že politické cíle byly nahrazeny náboženskými. Ty na rozdíl od politických nejsou dosažitelné změnou politického systému či smrtí panovníka, ale radikální změnou společnosti ve svých základech. Zároveň není nepřítelem systém, vláda nebo strana, ale často všichni obyvatelé, kteří jsou skrze tento extrémní výklad náboženství za nepřátele považováni. Šedivý se domnívá, že nebezpečí spočívá především v tom, že zatímco dříve byly cíle individuální – politického nebo hospodářského zaměření, dnes je zájmem teroristů způsobit co největší škody, zabít co nejvíce lidí. Tradiční teroristé se snažili svými činy získat podporu mezi lidmi, současní teroristé „vyvolat celospolečenskou paniku, hrůzu a strach, otrávit psychikou společnosti.“ (Šedivý, 2003, 6)

2.3 11.9.2001: al-Káida a globální terorismus

Zatímco Rapoport datoval poslední vlnu terorismu již k roku 1979, většina autorů pokládá za mezník útok organizace al-Káida na Světové obchodní centrum z 11. září 2001.

„Údery dne 11. 9. 2001 a stejně tak i útoky následující po nich ukázaly, že hlavními rysy dnešního globálního terorismu budou zejména nejasná frontová linie, bezohledné útoky na civilní obyvatelstvo, mimořádná bezohlednost při organizování akcí násilného charakteru, ničení hodnot i při zabíjení lidí.“ (Eichler, 2010, 170)

Jiní autoři hovoří o „hyperterorismu“ (Francois Heisbourg), „moderním terorismu“ (John Ikenberry), „superterorismu“ (Lawrence Freedman). Všichni však vnímají datum onoho největšího útoku v historii jako zlomové. Cílem al-Káidy je omezení vlivu USA na Arabském

poloostrově, potažmo v celém islámském světě. Zatímco dříve reprezentovaly teroristické organizace utlačované menšiny, al-Káida má své odnože po celém světě, přibližně v 60 zemích. Snaží se hovořit za všechny muslimy, což čítá více než miliardu lidí. Chirine Ebadiová tvrdí, že „zkorumpované režimy ve všech muslimských zemích si islám berou jako záminku k ospravedlnění svého nelegitimního vládnutí,“ (Ebadiová, 2003), čímž definuje islámské státy jako nepřátele skrze vlády ne skutečnou víru. Upozorňuje na zneužívání náboženství a nebezpečí jeho zkresleného výkladu při tvorbě ideologického zázemí pro podporu terorismu. Globální terorismus je definován tím, že není omezen hranicemi jednoho státu, není zaměřen vůči vnitřní, ale zahraniční politice. Argumentací k ospravedlnění útoků je podle Eichlera „(v kulturní rovině) nezbytnost diktovanou zájmem o uchování tradičních hodnot a zvyků tváří v tvář neustále sílící vlně západního sekularismu, materialismu, hédonismu a multikulturalismu. Rozvojové a zejména pak islámské země jsou těmi, kdo v globalizovaném mezinárodním uspořádání prohrávají a komu hrozí ztráta vlastní identity a hodnot.“ (Eichler, 2010) Za úspěšným nábořem nových členů spatřuje zneužití nerovnoměrného ekonomického vývoje, což na rozdíl od afrických států, kde je chudoba rovněž, v islámském světě vede k rekrutování a výcviku teroristů. Útoky nesměřují vůči vládě a jejím představitelům, ale al-Káida nabádá k zabíjení civilistů. „Každý muslim, který je toho schopný, má osobní povinnost zabít Američany a jejich spojence, bez ohledu na to, zda se jedná o civilisty či vojenské jednotky, a to v každé zemi, kde je to možné.“ (Bin-Ládin, 1998) Na tomto prohlášení je patrné, že terorismus skutečně nabyl globální podoby, stejně jako změny cíle. Zatímco smyslem dřívějších teroristických útoků bylo vyjádření nesouhlasu a pokus o vyvolání strachu v konkrétním individuálním nepříteli, zájmem současných teroristických skupin je vyvolat strach globální. Ladislav Jakl vzpomíná na útok z 11. září 2001: „Můj tehdejší převládající dojem byl strach: strach o nás, o naši civilizaci, náš způsob života, naše hodnoty. A ten strach přetrvává. (...) (útok) svým způsobem zafungoval jako budíček, jako alarm. S velmi přímočarou brutalitou nám tento budíček řekl a připomněl, že dějiny opravdu neskončily. Že skončilo bezstarostné fukuyamovské období, ve kterém si někteří z nás začali myslet, že teď už se budou dít změny pouze drobné, kvantitativní.“ (Jakl, 2011) Globální terorismus skutečně vyvrátil ten proud myšlení, který věřil v ideál liberální ekonomie a společensko-politického uspořádání západního, kapitalistického světa, coby nezpochybnitelně dominantního a optimálního systému. Lidé jako Ladislav Jakl, kteří se domnívali, že s rozpadem SSSR a domnělou celosvětovou porážkou socialismu nastane období klidné vlády západního kapitalismu, jehož nadvládu již nebude nikdo zpochybňovat, musí nyní s údivem v globálním terorismu spatřovat nečekaného a silného protivníka.

Někteří autoři jako Roman Joch nahlíží na září 2001 jako na mezník z jiného úhlu pohledu. „Po 11. září 2001 se i Západ rozhodl – konečně a načas – do této války vstoupit a přejít do ofenzívy, do protiútoků. Těmi zeměmi a režimy byly Kaddáfího režim v Libyi, Assádův režim v Sýrii, Arafátova autonomie v Palestině, Saddámův Husajnův režim v Iráku, režim ajatolláhů v Íránu a režim Tálibánu v Afghánistánu.“ (tamtéž, 2011) Joch tedy není překvapen oním útokem, ale vnímá jej jako vhodnou záminku k odvetnému útoku proti nepřátelským režimům. Al-Káida tedy v jeho chápání skutečně nehovořila sama za sebe, ale reprezentuje různé státy. Toto pojetí je zajímavé v tom, že podobně jako al-Káida i Joch vidí válku globálně. Spojuje tuto organizaci se státními režimy a hovoří za Západ jako jednotu. Joch ale dodává, že soupeřem již není Bin-Ládin, který „válku prohrál“, protože muslimská mládež se s ním neztotožňuje. Východiskem je tedy zcela jiný konflikt. Píše o souboji „islamismu uvnitř islámu“, který je třeba porazit.

Zajímavé jsou též aspekty dnešní doby, které popisuje Victoroff (2005) a vidí v nich příčiny hrozby globálního terorismu: mizení státních hranic vinou globalizace a urbanizace vedoucí jednak k anonymitě, ale také k vyšší hustotě zalidnění; náboženský fundamentalismus; zbraně hromadného ničení

Na otázku, co atentáty ze dne 11. 9. 2001 způsobily, nahlíží Eichler následovně „USA nejenže nezměnily svoji politiku v islámském světě, ale navíc jejich administrativa rozhodla o spuštění „globální války proti terorismu“. (Eichler, 2010, 238) Rozhodně lze s Eichlerem souhlasit, pokud cílem útoků byla skutečně snaha o stažení amerických vojsk z území Saúdské Arábie. Pokud by bylo hlavním záměrem al-Káidy vyvolat v obyčejných lidech strach a nejistotu, odpověď by zřejmě nebyla tak jednoznačná.

3 Ideologie

S pojmem ideologie se operuje nejen v souvislosti s terorismem, ale i mnohem obecněji ve společenských vědách. Problémem je ovšem nevyjasněnost a složitá uchopitelnost pojmu. Často se i v běžném jazyce setkáme s výrazem „ideologický“, kterým se mnohdy myslí odmítnutí určitého (nejen) politického proudu myšlení z pozice pejorativní kritiky. Označením „ideologický“ pak autor myslí lživý, klamavý, resp. nesprávný způsob myšlení. Základem takového ideologického myšlení je pak přesvědčení jeho nositele o pravdivém výkladu vztahů ve společnosti. Odmítnutí myšlenek jako ideologických pak neznamená nic jiného než jejich označení za mylné a nepravdivé. Pokud toto někdo učiní, pak ze svého pohledu posuzuje pravdivost, tedy vychází z vlastní představy o skutečných společenských vztazích. Nabízí se logická otázka, není-li jakákoliv kritika ideologie zároveň jinou ideologií. Když tuto úvahu vyjádřím velmi jednoduše v kontextu terorismu s tím, že veškerá motivace jeho činů má právě ideologické pozadí a že útoky jsou přímým důsledkem působení konkrétní ideologie, nejjednodušší reakcí vedoucí k odsouzení teroristů by mohlo být právě označení jejich ideologie za zcela mylný výklad světa a v tomto smyslu za neopodstatněnou. Nahlédneme-li na stejnou situaci z druhé strany, pak ten samý člověk nebo skupina lidí označených za teroristy vnímá ideologii svých nepřátel rovněž jako mylný výklad světa. Základním problémem terorismu by se tedy dal nazvat střet ideologií. To, co nazýváme terorismem je v pojetí druhých mnohdy zásah proti terorismu. Později se v této práci budeme zabývat postojem Slavojе Žižka k ideologii, ale již nyní bych uvedl, že problém může být v samotném slovním označování. U Žižka i Lacana označující slova neodkazují přímo ke světu a neoznačují skutečné předměty, ale klíčový je jejich vztah k jiným slovům. Stejná osoba může stejně dobře být vnímána jako terorista jako bojovník za svobodu. Vše to závisí na individuálním postoji, který k osobě zaujímáme.

V této kapitole se budeme věnovat pro nás klíčovým proudům pojetí ideologie, které vedou ke konceptu Slavojе Žižka, jemuž je věnována kapitola následující. Skrze počátky definice ideologie koncem 18. století se zaměříme na marxistický přístup, který vnímal společnost jako třídní boj, při kterém si své dominantní postavení vládnoucí vrstva udržuje

právě díky ideologii, která je falešným vědomím. Vedle marxistických teoretiků, na které Slavoj Žižek v mnohém navazuje, se budeme zabývat ještě Karlem Mannheimem a Louisem Althusserem, kteří rovněž vycházeli v určitém smyslu z marxistického pojetí, ale chápali ideologii poněkud odlišně, při čemž převážně Althusserův výklad přímo souvisí s Žižkovou teorií. Část kapitoly se zaměří na alternativní pojetí ideologie, které tento termín označuje jako přežitý, což se pokusím zkonfrontovat s ideou terorismu jakožto ideologického střetu. Rovněž bych se věnoval konkrétním ideologiím náboženského fundamentalismu a nacionalismu, jelikož to, co jsme v minulé kapitole nazvali současným, globálním terorismem, má ve většině případů v těchto ideologiích svůj základ a jejich pochopení může vést k pochopení motivace teroristických činů.

Ze současných autorů, kteří se ideologií zabývají teoreticky bych použil definici Andrewa Heywooda, která může posloužit jako neutrální přístup k problematice. Heywood sám nevychází z vlastní koncepce a teorie a jeho definice by se dala nazvat obecnou. Obsahuje v sobě sjednocující prvky nejvýznamnějších teoretiků, nikoli však již důvody a důsledky samotné ideologie.

„Ideje a ideologie ovlivňují politický život mnoha způsoby. Za prvé, skýtají perspektivu, ve které lze svět chápat a vysvětlovat ho. Lidé nevidí svět takový, jaký je, ale jen takový, jaký očekávají, že je; jinak řečeno, pohlíží na něj skrze závoj navyklých názorů, pohledů a východisek. Vědomě či nevědomě se každý člověk přihlašuje k určitému souboru politických názorů a hodnot, kterými se řídí ve svém životě a které ovlivňují jeho chování. Politické ideje a ideologie tak vytyčují cíle, jimiž se inspiruje politická činnost.“ (Heywood, 2008, 21)

3.1 Vývoj ideologie

Za svou přibližně dvěstěletou historií prošel tento termín řadou různých definicí, pojetí a pohledů. Jinak je vnímán v kruhu marxistických vědců než u fašisticky smýšlejících teoretiků. Pavel Šaradín se ve své knize „Historické proměny pojmu ideologie“ ptá: „Mohou-li být ideologie neutrální, pejorativní a pozitivní, co je příčinou této různosti? Vztahují se pouze k politice, nebo i jiným projevům lidské činnosti? Jsou aktivní, pasivní nebo dokonce reaktivní?“ (Šaradín, 2001, 8) Tyto otázky zcela jistě nabývají relevance, uvažujeme-li v perspektivě vzájemného vztahu ideologií a terorismu. Nahlížíme-li na ideologie (našich

nepřátel) negativně, nevede právě toto k násilným střetům? Nahlížíme-li na ideologii (vlastní) pozitivně, nemůže být právě toto ospravedlněním násilného chování? A je vůbec možné, aby spolu koexistovaly radikálně odlišné ideologické proudy v jedné společnosti? Pro tuto práci zásadním pojetím Slavoje Žižka se budeme zabývat až v příští kapitole, která se jeho myšlení věnuje, nyní se však podíváme na koncepcce některých jeho významných předchůdců.

Již v úvodu pokládám za důležité zmínit, že v mém zájmu je nahlížet na ideologii ve smyslu politickém, jelikož například Giovanni Sartori vnímal vedle této podoby ještě „ideologii v poznání“. (V politické ideologii) „...se zaměřujeme na činnosti a jde o účinek; v druhém případě se zaměřujeme na myšlení a jedná se o platnost.“ (Sartori 1993, 497)

3.1.1 Počátky vymezení ideologie

Pojem ideologie se poprvé objevil na přednášce Destutta de Tracyho v roce 1796. Tehdy šlo ale pouze o zavedení nového pojmenování něčeho, o čem se již stovky let psalo „ve významech, které jsou v podstatě nahraditelné termínem ideologie.“ (Šaradín 2001, 20) „De Tracy hledal nejpřínosnější název pro novou zastřešující vědu, přičemž striktně odmítal staré názvy jako metafyzika či psychologie.“ (Head, 1980, 264) De Tracy svou vědu, kterou nazval „Science des idées“, tedy věda o idejích, koncipoval podobně jako Auguste Comte. Šlo mu tedy o definování nové vědy, jež by stála nade všemi ostatními (v Comtově případě šlo o sociologii). Vědu o idejích vnímal jako součást zoologie a její podstatou bylo „lepší pochopení intelektuální kapacity živočichů. Zásadní rozdíl mezi člověkem a zvířetem pak spočívá v lidské schopnosti zakládat, proměňovat a přetvářet sociální vztahy.“ (Šaradín 2001, 21) Své myšlenky o Science des idées shrnul ve své knize *Éléments d'Idéologie*. Dostal se k závěru, „že jsou-li ideje poznatelné a jsou-li tím nejjistějším, co je nám dáno, pak mohou být řešeny a vyřešeny i stávající společenské problémy.“ (tamtéž, 2001, 21) Právě výše zmíněný Comte ale De Tracyho názory odmítal. Respektoval ideologii sice jako funkční vědu, ale zároveň odmítal její přínos v politice. Namísto ideologie pak nabízel alternativu právě v sociologii, která není vědou spekulativní a její závěry vycházejí z empirických poznatků, jež jsou exaktní. Dalším kritikem De Tracyho byl také Napoleon, který sice původně za jeho myšlenkami stál, později ale svůj pohled otočil a označil ideologii za „vizionářskou spekulaci v kontrastu k realitě vlády.“ (Kennedy 1978, 80) De Tracyho pojetí

ideologie lze zcela jistě chápat jako politické a v žádném případě se nejedná o čistě neutrální přístup, jelikož byla silně spjata s republikánstvím.

Heywood (2008, 29) píše o ideologii jako: „více či méně provázaný soubor idejí, které se stávají základem organizovaného politického postupu, ať už má tento postup stávající systém zachovat, pozměnit nebo svrhnout.“ Z tohoto je jasné, že ideologie stojí za každým teroristickým útokem, ale zároveň je i příčinou tohoto útoku na straně druhé. V každém konfliktu proti sobě stojí rozličné ideologie, při čemž jedna brání svůj status a druhá se jej snaží zpochybnit či zničit.

3.1.2 Marxistické dominantní pojetí ideologie

V marxistické koncepci se na ideologii nenahlíží neutrálně. Karel Marx i Bedřich Engels se vůči ní vymezují a vnímají ji jako „falešné vědomí“. De Tracy je pro Marxe zástupce buržoazní třídy společnosti, přesto autorem respektovaný. (Marx, 1954). Poprvé se tímto tématem zabývali již v díle Německá ideologie z roku 1845. Ideologie se u Marxe váže k třídám. S každou novou vlastnickou třídou přichází i nová ideologie, která se destruktivně postaví vůči ideologii dříve dominantní. S tím, že „jednotlivá individua tvoří třídu jen potud, pokud musí vést společný boj proti jiné třídě.“ (Marx, Engels, 1958, 67) Je dobré si ještě připomenout Marxovu teorii základny a nadstavby, protože ideologie je u něj vnímána jako pouhá myšlenková činnost, součást nadstavby, která je určována základnou – výrobními procesy. Ty jsou skutečné a nadstavba (ideologie) maskuje rozpory mezi třídami. Marx nahlížel na dějiny lineárně, kdy jedna etapa končí revolucí a nastolením etapy jiné. Součástí tohoto procesu je i změna vlastnických vztahů. Poslední fází má být revoluce komunistická. (tamtéž, 1958) Proces revoluce, na jehož konci má být společnost beztřídní, spočíval v tom, že diktatura proletariátu svrhne kapitalistické vykořisťovatele. Během tohoto dění existují třídy a proces je řízen komunistickou stranou. Zásadním faktem je, že ideologie této strany je vědecká, nejedná se tedy o falešné vědomí. Už bylo zmíněno, že základna je u Marxe charakterizována výrobními procesy, důležitá proto není filosofická rovina, ale ekonomická. (Marx, 1978) Popper namítá, že „ideje mohou revolucionizovat ekonomické podmínky země, místo toho, aby těmito podmínkami byly modelovány.“ (Popper, 1994, 96) Staví se tak negativně vůči historickému materialismu a popírá danost vztahu idejí k ekonomii. Sice jsem na začátku této kapitoly zmínil, že Marx vnímal ideologii jako falešné vědomí, ale myšlena

tím byla pouze ideologie vládnoucí, vlastnické třídy. Oproti tomu ideologie komunistická, vědecká je z pohledu Marxe žádoucí a nutná k úspěšné revoluci. Rozdílem je, že zatímco ideologie jakožto falešné vědomí maskuje skutečný vztah mezi nadstavbou a základnou, pak ideologie komunistická pravdivě popisuje skutečný stav věcí. (Marx, 1969) Marx se domníval, že síla ideologie tkví v tom, že subjekty nevědí, co ve skutečnosti dělají, proto to dělají. Kdyby oběti ideologie rozpoznali, že se jedná o ideologii, tedy zdeformovaný výklad reality, ideologie by tím zanikla. Slavoj Žižek přijímá koncepci ideologie jakožto prostředku moci vládnoucí třídy, ale zároveň tvrdí, že subjekty si uvědomují, že jsou pod vlivem ideologie a přesto se tak chovají.

Lenin již nehovořil o ideologii v pejorativním slova smyslu, ale přiřazoval ji ke všem třídám. Každá třída (buržoázní i proletariát) je definována souborem idejí, které obhajují její zájmy. Smyslem buržoázní ideologie je obhajování moci. Stojí proti proletářské revoluci a využívá lži. Ideologie komunistické strany je postavěna na vědeckosti, popisuje skutečnost a hájí zájmy pracujících. Ideologie jako falešné vědomí se u Lenina již nevyskytuje. (Šaradín, 2004)

Názor poněkud odlišný od Marxe i Lenina přináší Antonio Gramsci. Za prvé je třeba poukázat na jeho vnímání vztahu mezi základnou a nadstavbou. „Základna a nadstavba tvoří historický blok, tj. komplexní protikladný disharmonický celek nadstavby je odrazem výrobních společenských vztahů jako celku.“ (Gramsci, 1966, 84) Nicméně z hlediska ideologie změny základny nevedou vždy k formování charakteru nadstavby. Společnost nevnímá tak, že by pouze jedna ideologie (vládnoucí třídy) určovala veškerý chod. Píše o tzv. „hegemonii“ buržoázních idejí a teorií. Ve společnosti se střetávají nejrůznější ideologie, z nichž jedna vládne ostatním, ale druhé neničí. Vládnoucí třída spolupracuje s třídami vedenými. „Hegemon samotný musí do výsledného konsensu (...) přijmout řadu prvků, které jsou v rozporu s jeho výchozí identitou a ideologií. Hegemonický svazek tak proměňuje identitu samotného hegemonu.“ (Barša, 1999, 167) Změnu společnosti spatřoval ve vytvoření „proletářské hegemonie“. V intelektuální rovině se pak buržoázní hegemonii postaví. Je třeba „vytvořit vlastní skupinu nezávislých intelektuálů, a vychovávat lidové masy.“ (Gramsci, 1966, 126) Ani u Gramsciho tak není ideologie podobně jako u Lenina vnímána pejorativně.

V marxistickém pojetí se o ideologii uvažuje v rámci jedné společnosti. Zatímco přímo Marx se domníval, že ve společnosti existuje rozpor v třídních zájmech, pak ideologie působí pouze jediná, ta skrze kterou vlastnická třída ovládá proletariát. Konflikty pramenící z ideologického střetu pak tedy nenajdeme, jelikož dělnická třída přijímá onu jedinou

dominantní ideologii, jelikož si díky ní neuvědomuje svoji nevýhodnou pozici. Gramsci ale již píše ideologickém střetu v rámci společnosti. Zachovává z Marxe pojetí ideologie vládnoucí třídy, ale zároveň přidává další ideologie tříd jiných, které vůči této ideologii prosazují své dílčí zájmy. Díky konsenzům z toho pramenícím pak může společnost fungovat do jisté míry bezkonfliktně. U obou autorů si tedy skrze ideologii vládnoucí třída zajistí svou dominanci, u Marxe na základě přijetí této ideologie třídami ovládanými, u Gramsciho na základě kompromisů, které hegemon podstupuje vůči ostatním třídám. Teroristické chování lze pochopit při přijetí marxistického výkladu společnosti, ale zároveň je nutné připustit podmínku, kdy teroristické skupiny reprezentující utlačovanou třídu si uvědomují nerovnost, kterou dominantní ideologie maskuje. V případě Marxe to znamená selhání této ideologie skrze její rozpoznání, u Gramsciho pak odmítnutí hegemonie.

3.1.3 Obecné pojetí ideologie – sociologie vědění

Kniha „Ideologie a utopie“ (1929) Karla Mannheima je zcela jistě jedno z nejvýznamnějších děl zabývajících se touto problematikou. Mannheim se věnuje ideologii vědecky v rámci jím založené „sociologie vědění“. V této disciplíně jde o „spjatost s bytím na různých obsazích vědění v minulosti a přítomnosti“. (Mannheim, 1991) Podobně jako Lenin nebo Gramsci i Mannheim nevnímal ideologii negativně. „Podle Mannheima nelze výzkum ideologií provádět bez společensko-politického kontextu.“ (Šaradín, 2001, 39) V tom v podstatě navazuje na Marxe. Ideologie je výplodem moci a vládnoucí skupiny jsou myšlenkově vedeny svými zájmy. (Mannheim, 1991) Od Marxe si též vypůjčil termín „falešné vědomí“, kterým ideologie i utopie jsou. Rozdílem mezi těmito pojmy spočívá v tom, že ideologie je soubor idejí, který využívá vládnoucí třída k udržení své moci. Jejím smyslem tedy není změna, ale snaha o status quo. Oproti tomu utopie je vlastní třídě podřízené, stojí proti oné ideologii a jejím zájmem je nastolit společenskou změnu. Ideologii ani utopii nejde o pravdu a reálné popsání skutečnosti, ale záměrně deformují realitu k co nejideálnějšímu obrazu svému. Nestojí tak proti sobě jako u Marxe vládnoucí třída opírající se o lživou ideologii a ovládaná třída, která musí nalézt pravdu, aby vládnoucí třídu svrhla, ale dvě strany shodně argumentující tendenčně lživě, aby prosadily své názory. V případě terorismu pak můžeme toto aplikovat jako pokus (teroristické) skupiny postavit se ideologii, s kterou nesouhlasí, při čemž se opírá o utopii postavenou co nejideálněji proti oné ideologii, aby se jevila vhodnou a pravdivou a tím co možná nejsnáze stala se nástupcem zneprátené

ideologie, tedy ideologií novou. Mannheim rozlišoval dva typy ideologie – partikulární a totální. Partikulární ideologie je „tehdy, když slovo má vypovědět pouze tolik, že určitým „idejím“ a „představám“ odpůrce nechceme věřit“ (tamtéž, 1991, 110) To je využíváno v individuální rovině názorového střetu dvou jedinců. Totální pojem ideologie „klade (...) otazník nad celým světovým názorem odpůrce“ (tamtéž, 1991, 111) Mannheim dále rozlišoval mezi hodnotícím a nehodnotícím pojmem ideologie. Druhý uvedený vnímal jako vědecký. Badatele nezajímá určení pravdy výroku, zkoumá jeho formu. U hodnotícího je tomu naopak z příčiny zaujetí konkrétního politického názoru. Paradoxním v kontextu prosazování nehodnotící ideologie lze shledat Mannheimův názor o „absolutním relativismu odmítnutím kategorie objektivní pravdy.“ (Šaradín, 2001, 41) Mannheim se pokusil nalézt vrstvu, která by překonala ideologické smýšlení. Vzhledem k vazbě ideologie k sociální třídě spatřoval tuto v intelektuálech. Hovořil o „sociálně volné inteligenci“ Šaradín (2001) zdůrazňuje, že vzhledem k striktnímu rozdělení tehdejšího světa na třídy čelil Mannheim za tento názor četné kritice. Přínos Mannheimu můžeme spatřovat v tom, že neviděl ideologii pouze na úrovni tříd, ale rovněž jako cosi individuálního. Každý jednatel má svůj vlastní kontext, skrze nějž si formuje názory. To má do zajištění co do činění s Žižkovým pojetím ideologie na úrovni subjektů. Každý jednatel vnímá realitu skrze to, co Žižek nazývá fantasmatem, tedy jakýmsi rámcem určujícím jeho identitu. Realitu vnímáme skrz symbolický řád a pro každý subjekt má svůj specifický význam, čímž se mimo jiné budeme zabývat v následující kapitole věnované Žižkovi.

3.1.4 Ideologické státní aparáty

„Ideologie je reprezentací imaginárního vztahu jedinců k podmínkám své existence“ (Althusser, 1971, 72) Tato definice ideologie Louise Pierra Althussera si zcela jistě žádá bližší vysvětlení. Althusser rozlišoval mezi dvěma rovinami vnímání - ideologií obecně a dílčími ideologiemi. V případě ideologie obecně hovoří o nehistorickém pojetí. Ideologie je v tomto případě „věčná“. Terminologicky vychází z Freuda a přisuzuje ji působení skrze nevědomí. Skrze interpretaci ideologie můžeme nalézt skutečné podmínky, jejichž je tato ideologie iluzí. Ideologie slouží k vnuknutí své představy vládnoucí vrstvy do představ ovládaných. Tyto podmínky jsou skutečné ale pouze zdánlivě. To, co ideologie reálně reprezentuje, je vztah k podmínkám své existence. Povaha toho vztahu je ale imaginární. (Althusser, 1971) Althusser přijal Marxovu koncepci základny a nadstavby s tím, že základna

má určující vliv na společenské dění, ale nadstavba ideologická je na této základně relativně autonomní. Dokonce ji zpětně ovlivňuje. Důležitý je u Althussera vztah mezi ideologií a subjektem. Ideologie je subjekty tvořena a zároveň na ně působí. „ideologie interpeluje jedince jako subjekty“ (Althusser, 1971, 170) Všichni jedinci se stávají subjekty, na které ideologie působí. Tento vztah není násilný, ale Althusser píše o „rozpoznávání“, které nabývá podobu rituálu. Subjekt přijímá ideologii jako danost a řídí se jejími pravidly dobrovolně. (Althusser, 1971) Ideologie disponuje vnitřním řádem a pravidly a jedinec, který je touto ideologií osloven, zasažen, se v ten moment stává její součástí včetně veškerého kontextu jazyka, role a jednání. Nejběžnějším příkladem interpelace bývá Althusserův příklad, kdy policista osloví jedince na ulici „Hej, vy tam!“ (Žižek, 1994) Tímto vyzváním se jedinec stává subjektem, který se rozpozná a přijímá roli vyzývaného. Althusser viděl realizaci ideologie skrze tzv. ideologické státní aparáty. Stát disponuje složkou represivního státního aparátu a ideologického státního aparátu. Stát kontroluje svou pozici dvěma způsoby. Ovládá vojsko, policii a vězeňské zařízení a silou může potlačit protesty a nepokoje. To je nazýváno represivní složkou. Ta neslouží ovšem k účelům běžného každodenního života, ale jejím smyslem je zasahovat pouze v případech vyžadující si násilí. Vedle toho stát totiž disponuje rovněž ideologickým státním aparátem, což jsou instituce, které neprosazují zájmy vládnoucího skrze sílu, ale přesvědčují občany prostřednictvím ideologií.

V předkapitalistické společnosti byla hlavním ideologickým aparátem církev. Ta byla v kapitalismu nahrazena vzdělávacím systémem. Mimo zmíněných dvou ideologických aparátů uvažoval Althusser také rodinu, právní systém, odbory, politiku, sdělovací prostředky a kulturu. (Althusser, 1971) Podle Žižka nezáleží z pohledu ideologie na tom, co si myslíme, ale podstatně je to, co děláme. Staneme-li se součástí symbolického řádu, což je podmínkou samotné existence, přijímáme nutně i ideologický rámec, který je toho součástí. Podmínkou ideologie je její přijetí subjekty, ty ovšem nemají možnost nebýt součástí ideologie. Nejedná se tedy ani tak o volbu, jako spíše vtažení, čehož jsou důkazem právě Althusserovy ideologické státní aparáty. Ideologie tedy existuje pouze skrze subjekty na individuální úrovni, ale ty jsou součástí ideologie ještě předtím, než samotnou ideologii přijmou za svou.

3.1.5 Alternativní výklad ideologie – konec ideologií

Vedle zmíněných teoretiků, kteří se zabývají interpretací ideologie, se setkáme s autory, kteří z různých důvodů hovoří o konci ideologií. Daniel Bell v roce 1960 v knize

„Konec ideologií“ přišel s myšlenkou, že ideologie jako „koherentní cílevědomý filosofický názor či systém abstraktních úvah určený jako prostředek ke změně společnosti i k vysvětlení jejího fungování“ (Bell, 1960) je přežitý. Ideologie se v jeho chápání vážou k devatenáctému století a vrstvě intelektuálů. Tato vrstva nahradila náboženské kněží ve vykládání světa. Nástup demokracie a vyspělost především západních zemí však změnilo tradiční chápání společnosti jako střet pracujících s vládnoucí třídou. Vládnoucí vrstva nebohatne na úkor dělnictva, ale Bell píše o „masové prosperitě.“ Souvisí to též s rozvojem sociálního státu. Ideologie směřující k transformaci společnosti již není nutná. Konec ideologií však neznamená rovněž konec utopií. Ty vnímá jako potřebné. Zároveň vidí potřebu nalézt cosi jako ideologie nové v zemích třetího světa. Do popředí tak vystupují nacionalistické nebo industriální koncepce. (Bell, 1960) Ideologie nebývá zpravidla vykládána bez historického kontextu a Bell podobně jako Lipset a Fukuyama nepřijal myšlenku marxismu jako vymezení se vůči dominantní ideologii, ale pod vlivem výsledků 2. světové války a politicko-ekonomické situace 50. let přijal myšlenku kapitalismu jakožto vhodného systému vedoucímu k blahobytu a obecnému prospěchu. Nespatřoval již smysl ve válce ideologií, protože liberální demokracie se jeví jako vhodná a jelikož zvítězila, není třeba ideologií dalších.

Seymund Martin Lipset na jednu stranu zastává podobné stanovisko jako Bell, když tvrdí, že pozice dělnické třídy se změnila a dokonce se dnes dokáže podílet na vládnutí. Hovoří o tom, že ekonomický růst vede k demokracii a silnější role nižších tříd ve výsledku smazává rozdíl mezi pravo-levým vnímáním politického spektra. Na straně druhé upozorňuje na to, že pokud nižší vrstvy mají špatné podmínky ze socio-ekonomického hlediska, pak to často vede k nenávisti vůči vládnoucímu systému a zredukovanému vnímání světa jako dichotomického konfliktu mezi dobrem a zlem. Nízká úroveň vzdělání a ekonomická i psychologická nejistota ústí v podporu radikálních a extrémních stran. (Lipset, 1959) To považují za zajímavou myšlenku právě v souvislosti s terorismem. V tomto pojetí totiž proti sobě nestojí dvě strany mající v pozadí různou ideologii, ale konflikt spočívá v nízké informovanosti a vzdělanosti agresivní strany. Uvědoměním si obecných kladů liberální demokracie pak pozbude smyslu vést jakékoliv nenávistné války. Tento koncept vychází z toho, že existuje ideologie, která je skutečným nositelem pravdy, který prakticky znamená prospěch a lze se intelektuálně k tomuto názoru dopracovat. Nenávist vůči západní společnosti lze tedy vyhodnotit z pohledu těchto autorů jako civilizační nedospělost.

Francis Fukuyama rozvinul Bellovu myšlenku o konci ideologií. Nejen západ, ale celý svět dosáhnul bodu, kdy ideologií není více třeba. V knize „Konec dějin a poslední člověk“

(2002) razí teorii, že liberální politika a liberální ekonomie zvítězily a státy v podstatě směřují k tomuto ideálu. Konec dějin je pro něj tedy koncem vítězným. Problémy, kterým lidstvo čelí, jako kriminalita nebo ničení životního prostředí nemají být řešeny systémovou změnou, ale lék na ně existuje v rámci liberální společnosti. U Fukuyami je zásadní pojem „thymos“, což je část duše, která si uvědomuje lidství a vlastní hodnotu. Člověk projevuje lidskost mimo jiné popíráním pudů. Thymos může vést člověka k boji za spravedlnost a jsou mu vlastní pozitivní i negativní projevy. Potlačení pudů se projevuje mimo jiné i mučednictvím, sebevraždami nebo zabíjením druhých lidí. (Fukuyama, 2002) Skrze thymos lze vysvětlit teroristické chování, které ale nepopírá vhodnost liberální politiky. Fukuyama tedy věří v překonání problémů skrze to, že nakonec celý svět dospěje k uvědomění, že liberalismus je ideálem a ostatní ideologie ztratí ambice jej překonat.

3.2 Náboženská ideologie – fundamentalismus

„Problémem lidstva v příštím tisíciletí nebude rasismus, ale fundamentalismus, představující politický a sociální AIDS nynější epochy“ (Syinka, 1995)⁶

V souvislosti s terorismem se často setkáváme se spojením náboženský fundamentalismus. Nábožensko-politický ideologický rámec stojí v pozadí mnoha skupin, které jsou označovány za teroristické. Právě náboženství jakožto spojující idea dává zapomenout na vymezení působnosti skrze státní hranice a mění terorismus na globální. Většina autorů vnímá fundamentalismus pejorativně. Stephan Pfurtner definuje fundamentalismus jako „útěk k radikalismu, často spjatý s násilím, spolu s odmítáním dostatečné vnímavosti k realitě, racionality a rozvíjení svobody pro jednotlivce a společnost.“ (Pfurtner, 1991, 109) Český filosof Jan Sokol se k problematice staví obdobně „snaha podřídít celou politiku nějaké základní ideji, jiné než jsou myšlenky svobody, práva a lidství“ (Sokol, 1992) a doplňuje, že vedle silných slov souvisí s fundamentalismem i prolitá krev. Tento silně negativní postoj pochopitelně souvisí s individuálním vnímáním náboženství jako určujícím prvkem politiky. Iracionalita a nesvoboda, která je ve fundamentalismu popisována, by ve výkladu zastánců radikálního náboženství byla interpretována opačně. Islamolog Luboš Kropáček tvrdí, že v českém prostředí se s termínem zachází vždy v negativní rovině,

---

⁶ Wole Syinka, nigerijský nositel Nobelovy ceny pronesl zmíněnou řeč na divadelním kongresu ve Venezuele v roce 1995

v podstatě se identifikuje s pojmem „dogmatismus“ a bývá vnímám jako opak „pragmatismu“. Vedle Sokola se takto k tématu staví i Václav Bělohradský, který staví fundamentalismus do protikladu s liberalismem, který pro něj představuje ideál. (Kropáček, 1996)

Historicky má termín fundamentalismus své počátky v letech 1910 – 1915 u amerických protestantů. V jejich brožurách s názvem „Fundamentals“ se postavili proti moderním výkladům křesťanství. Bible je dle nich kniha neomylná. (Heywood, 2008)

Vzhledem k negativnímu vyznění se označování fundamentalisté sami běžně nazývají jinými slovy: „tradicionalisté“, „konzervativci“, „evangelikové“. Nic to ale nemění na faktu, že základním smyslem fundamentalismu je smazání hranice mezi politikou a náboženstvím. Náboženství tak zasahuje do celospolečenského dění a ovlivňuje právo, ekonomiku, vzdělání. Je třeba si uvědomit, že byť dochází k častému spojení fundamentalismu s Islámem, setkáváme se s ním ve všech hlavních náboženstvích – v křesťanství, judaismu i buddhismu. (Heywood, 2008)

Podle Kropáčka je jeden z definičních prvků fundamentalismu „majetnictví pravdy“. „Fundamentalista nepřipouští jinou pravdu než svou stejně urputně a bohorovně, jako jeho protichůdce agnostik samu možnost pravdy popírá.“ (Kropáček, 1996, 17) Uvážíme-li rozdíly mezi jednotlivými náboženstvími a jejich zásadní neshody a soupeření, pak těžko hledat ve fundamentalismu konkrétní hodnoty a politické ideje, ale, jak poznamenává Heywood (2008), podstatou je určitý „styl“ myšlení. Vzhledem k smazávání rozdílu mezi veřejným a soukromým životem, což je fundamentalismu vlastní, se z lidí takto uvažujícími stávají „sirotci“, kteří ztratili svou identitu. (Hobsbawm, 1994)

Do opozice fundamentalismu se staví „sekularismus“, tedy myšlenkový směr prosazující striktní oddělení církve od státu. Náboženští fundamentalisté argumentují, že tato cesta vede k „šíření permisivity, materialismu, korupce, hamižnosti, zločinnosti a nemorálnosti“ (Heywood, 2008, 302-303) a právě společnost pevně provázaná s náboženskou vírou a jejími pravidly dokáže „vyléčit tyto nemoci moderní civilizace“.

Sklony k redukovanému výkladu kanonických náboženských textů vedou k tomu, že jednotlivé interpretace se různí. Inklinace k jednomu konkrétnímu interpretovi může znamenat popírání interpretací ostatních, což vede i k názorovým roztržkám v rámci jednotlivých náboženství. I proto by radikální postoje obhajující se skrze víru neměly být chápány jako jediný možný výklad a případná kritika by neměla být mířena vůči

náboženskému směru obecně. Juergensmeyer určil tři základní faktory, kdy se náboženská víra označí za fundamentální:

- „Odmítají kompromis s liberálními hodnotami a sekulárními institucemi, s nimiž je oficiální náboženství ochotno spolupracovat i je podpořit;
- Odmítají dodržovat hranice, které sekulárním společnostem vnucuje náboženství, tím, že je obdaří osobní záležitostmi nemající co do činění ve veřejné sféře;
- Chtějí vyměnit a nahradit vše, co považují za slabé a moderní více angažovanými a náročnějšími formami náboženství a náboženské praxe, které považují za jediné pravdivé“ (Juergensmeyer, 1993, 372)

3.2.1 Islámský fundamentalismus

Pokud bychom vycházeli z teze původních amerických evangeliků, že fundamentalismus značí doslovnou pravdivost (v tomto případě) Koránu, pak lze nazvat fundamentalisty všechny muslimy, tedy asi 1,3 miliardy lidí. (Heywood, 2008) Vhodnější přístup shledávám v postoji, že fundamentalismus je radikální směr této víry. „(islámský) Fundamentalismus se zakládá na strohém přesvědčení o majetnictví pravdy. Vyznačuje se neústupností, nesnášenlivostí a tvrdostí srdce. Z Koránu si účelově vybírá jen některá témata a symboly. Od morálně-právních úvah, zaměřených silně kriticky zvláště proti západním kulturním vlivům, předchází k tvrdému jednání proti jinak smýšlejícím.(...) V krajních polohách islamismus sahá k násilí a projevuje se jako extremismus či terorismus. Z hlediska islámu jde o heretické vybočení, o novodobé, násilně orientované sektářství.“ (Kropáček, 1996, 31-32) Jelikož posláním všech muslimů je šíření víry, pak určujícím prvkem, zda se jedná o fundamentalismus je „nesnášenlivost“ a použití „násilí“. Ghassan Salamé rozlišuje mezi fundamentalismem – striktní náboženskou praxí, integristem – posedlostí představami o vlastní socio-kulturní autenticitě a islamismem – politickou radikalizací zklamaného nacionalismu. Poslední kategorií jsou fanatici, kteří se vyskytují ve všech třech zmíněných skupinách, ale zároveň i mezi ateisty a sekularisty. (tamtéž, 1996)

Počátky moderního islamismu se datují do 20. let 20. století. V Egyptě bylo roku 1928 založeno Muslimské bratrstvo. Tato organizace usiluje o sjednocení všech muslimů pod jeden národ spojený islámskou vírou. Požaduje návrat ke kořenům islámu a striktní dodržování pravidel Koránu a Sunny. V roce 1979 se bratrstvo ujalo moci během revoluce v Íránu a

vyhlásilo „islámskou republiku“. Muslimské bratrstvo se vymezuje vůči kolonialismu i formou džihádu. Za kolonialistické považuje západní velmoci, především pak USA a Velkou Británii. Usiluje rovněž o „vyčištění“ Arabského poloostrova od nežádoucích vlivů (západních států). Od osmdesátých let až do současnosti se radikální islamisté v menší či větší míře prosadili k moci i v ostatních muslimských zemích. V Asii se jedná např. o Pákistán nebo Afghánistán, v Africe pak Súdán nebo Somálsko. Převážně pak v devadesátých letech se začaly formovat militantní skupiny žádající a konající džihád. Nejvýznamnější skupinou je al-Káida. Ta má na svědomí celou řadu teroristických akcí, které jsou namířeny především vůči Izraeli a USA. (Heywood, 2008) Nejdrastičtější teroristickým činem al-Káidy shledávám zcela jistě útok na Světové obchodní centrum New Yorku ze dne 11. září 2001.

3.2.2 Židovský fundamentalismus

V případě judaismu je radikální prosazování zájmů skrze náboženskou víru do velké míry spjato se vznikem Izraele v roce 1948. Zatímco v muslimském prostředí hovoříme o islamismu, v případě židovské víry lze používat termín „sionismus“. Bylo by nesprávné spojovat radikální judaismus s celou židovskou vírou a generalizovat tak stejně jako v případě islámu. Fundamentalismem se judaismus stává právě v momentě, když se ve výkladu náboženství objevují prvky nesnášenlivosti, netolerance a násilí. V roce 1897 se konal v Basileji Světový sionistický kongres, kde Theodor Herzl vyslovil myšlenku, že domovem židů je území, kde se nachází Palestina. Sionisté používají termín „Velký Izrael“ a uplatňují historické a náboženské nároky na toto území skrze agresivitu. Velkým Izraelem se myslí území od Nilu až po Eufrat. Někteří izraelští radikálové se po Šestidenní válce v roce 1967 vyslovili za budování osad na okupovaném území. Nejvíce tuto myšlenku prosazovala extrémistická organizace Gushmun Emunim (Blok věrných). Další skupiny jako např. Katch tvrdí, že není možné soužití Arabů a židů na jednom území. Pochopitelně tedy usilují o vyhnání Arabů ze „své“ země. (Heywood, 2008).

10. listopadu 1975 byla přijata rezoluce OSN, kde se píše o sionismu jako formě rasismu. (Lipman, 2010) Podle Alfreda Lilienthala se proti tomuto rozhodnutí snesla ostrá kritika stoupenců Izraele a podpora rezoluce byla přirovnávána k podpoře Hitlera. Ale právě hitlerovské označení Žid, které překonává národnostní práva na emancipaci, jelikož ignoruje státní příslušnost jako např. Němec nebo Francouz, je metodou, kterou argumentují sionističtí

vládci. Problém Lipman především spatřuje v tom, že antisionismus, který odsuzuje militantní a nenávistné postoje, je často interpretován i vysokými izraelskými politiky jako antisemitismus, tedy nenávist vůči Židům. (Lilienthal, 1988) „Že dosud existuje nenávist, že genocida Židů nacistickým Německem je pevně zakořeněna v povědomí člověka a že antisemitismus dosud existuje, nemůže nikdo popřít. Je to jeden z mnoha předsudků, které by měly být vymazány. Existence tohoto jevu by však neměla dát zelenou nemilosrdnému potlačování i té nejkonstruktivnější kritiky státu Izrael a sionistických organizací.“ (Lilienthal, 1988, 73)

3.2.3 Křesťanský fundamentalismus

V rámci křesťanství je situace poněkud odlišná než ve výše zmíněných náboženstvích. Křesťanství, jehož kanonickou knihou je Bible má tři hlavní uskupení. Římští katolíci uznávají duchovní vůdcovství papeže, který se na základě dogmatu z roku 1871 chápe jako neomylný. Protestanté v principu toto odmítají a prosazují přímý, nikým nezprostředkovaný vztah s Bohem. Tedy odmítají roli Papeže. Třetí proud, který se také odmítl podřídít Římské autoritě je pravoslavná církev. Křesťanský fundamentalismus se povětšinou neprojevuje mocenskými ambicemi a bojem s nekřesťanskými náboženstvími, ale jsou pro něj typické roztržky s jiným křesťanským směrem. Klasickým příkladem jsou nepokoje v Severním Irsku. Protestanté zastoupení hlavně Svobodnou presbyteriánskou církví a Demokratickou unionistickou stranou odmítají představu sjednoceného Irska. Lídr strany Ian Paisley varoval před ozbrojeným odporem protestantů. (Heywood, 2008)

Ve Spojených státech amerických vznikla v 70. letech 20. století „nová křesťanská pravice“, která usilovala o propojení náboženství s politikou. Jedná se o koalici skupin, které usilují o doslovné čtení Bible a návratu ke „křesťanské kultuře“. Nesouhlasí s liberálním směřováním společnosti a prosazují se především protesty za „křesťanské morální hodnoty“. Hájí tzv. tradiční rodinu a nesouhlasí s zrovnoprávněním homosexuálů a lesbiček. Odmítají pozitivní diskriminaci žen v rámci feministických proudů a obdobně se staví i k černochům. Toto uskupení přerostlo i v ozbrojené skupiny jako např. Křesťastí patrioté, kteří vytvářeli milice a jsou zaznamenány i teroristické útoky např. v roce 1995 v Oklahomě. Po útocích z 11. září 2001 podpořila nová křesťanská pravice rozhodnutí vlády o „válce proti teroru“ a ochranu Izraele. (Heywood, 2008)

3.2.4 Nacionalismus

Nacionalismus stál v pozadí teroristických činů v podstatě od svých počátků. Zatímco v době míru může nacionalismus znamenat pouhou lásku k vlasti a jistou nenávistnou formu skupinové identity, pak v případě válek nebo okupací je důvodem nenávisti. Historicky se můžeme setkat s několika formami nacionalismu, které mají co do činění s terorismem. Kolonialismus, který vyústil až v První světovou válku by se dal snadno popsat jako přesvědčení jednoho národa o své výjimečnosti a především imperialistické chování mocných států v 19. století zjevně nebralo v potaz jakékoliv nároky napadávaných národů na sebeurčení. Z dnešního pohledu by tento násilný akt, kdy si jeden stát podmaní druhý, zotročuje jeho obyvatelstvo, vnutí mu vlastní jazyk a kulturu apod., mohl být směle označen za státní terorismus. Oproti tomu nebylo výjimečné, když se v rámci okupovaného území utvořilo seskupení, které se vzepřelo proti despotismu a naopak zastřešeno myšlenkou práva na sebeurčení pak často agresivní, násilnou cestou požadovalo samostatnost. V minulé kapitole jsme se přesvědčili, že právě za těchto podmínek vznikaly četné teroristické organizace. Konec 20. století a počátek 21. je ve znamení politického vývoje směrem k odbourávání státních hranic. Myšlenka globalizace a multikulturalismu jde proti nacionálnímu stylu uvažování. Nicméně je zřejmé, že ne všechny státy a národy se rozhodly přijmout západní kulturu a politiku za vlastní a sjednocování světa interpretují jako pokus Západu o podmanění si jich. Tedy stejně jako tomu bylo v dobách tradičního kolonialismu. Radikální formou nesouhlasu pak mohou být organizace postavené na nábožensko-nacionální ideologii, jelikož právě náboženská víra je často jednotícím prvkem, které se zformovaly na protest vůči Západu. Mnohé teroristické skupiny včetně al-Káidy staví právě na myšlence, že všichni muslimové jsou zotročováni imperialistickým chováním západních států a své chování vnímají jako sebeobranu.

4 Slavoj Žižek

Jedním z hlavních témat této práce je postava slovinského filozofa Slavoj Žižka, resp. jeho pojetí ideologie a z toho odvozené poznatky o terorismu. V roce 1989 publikoval Žižek svou první knihu v angličtině „The Sublime Object of Ideology“ (Žižek, 1989), která mu zajistila obrovský ohlas u akademické obce i odborné veřejnosti. V této knize představil témata, která jej definují dodnes. Jednalo se o propojení marxistické teorie ideologie, která tvoří politický podklad díla, s vlastním výkladem hegelovy dialektiky, což Žižkovi poskytuje filozofické uchopení a Lacanovou psychoanalýzu, jakožto nejvíce určujícím prvkem v Žižkově tvorbě. Tato kniha autora jednak proslavila, rovněž se ale stále jedná o kanonické dílo, kde čtenář (do té doby nezasažen autorovými myšlenkami) nejsnáze a nejuceleněji získá vhled do Žižkovy tvorby. Žižek se proslavil mimo jiné tím, že svou filozofii a psychoanalýzu rád vykládá na konkrétních příkladech z populární kultury (často hollywoodského filmu) nebo obyčejných předmětech každodenního života. To by mohlo vést k mylné představě snadného pochopení a interpretace jeho díla. Problém je zcela opačný. Žižek téměř nikdy nepíše strukturovaně a systematicky, jeho myšlenky se dílem proplétají, přičemž si čtenář všimne, že některé argumenty, jisté zásadní pojmy a témata se opakují napříč kapitolami i knihami. Při čtení jedné knihy může čtenář snadno dojít ke zklamání, že i jasné definované otázky nejsou přímo zodpovězeny. Při čtení více knih si zase snadno všimne, že ústřední myšlenky se téměř doslovně shodují s jinými Žižkovými knihami. To není zcela jistě pokus o vykrádání sama sebe, ale o důmyslný sdělovací prostředek, kdy Žižek shodně argumentuje v různých kontextech, čímž dává argumentům větší význam. Na dříve nezodpovězenou otázku pak nalezne čtenář odpověď v jiné kapitole nebo dokonce jiné knize. Žižek je jako autor velice plodný a od roku 1989 mu vyšlo více než 60 knih. O jeho významu svědčí i více než 20 známých interpretačních knih od různých autorů v angličtině, které se dílem slovinského filozofa zabývají. Z těch bych zmínil dílo Tonyho Myerse „Slavoj Žižek“ (2008), které bylo přeloženo do češtiny Otakarem Vochočem. Dále ještě stojí za zdůraznění kniha od Matthewa Sharpeho „Slavoj Zizek: A Little Piece of the Real“ (2004). Obě tyto knihy slouží jako dobrý úvod do Žižkova díla. Vzhledem ke kontroverznosti Slavoj Žižka, který se často označuje jako např. „stalinista“ a zároveň „obhájce křesťanství“ vznikají i díla reagující kriticky jako kniha Iana Parkera „Slavoj Žižek: A Critical Introduction“ (2003). Označení „Nejnebezpečnější filozof západu“, které získal od literárního kritika Adama Kirsche v magazínu „The New Republic“ (Adam Kirsch, 2008) se provokativně objevilo na přebalu jeho knihy „Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška“ (2011), která rovněž vyšla v češtině.

Jiným významným kritikem Terryem Eagletonem byl Žižek popsán jako „impozantně brilantní představitel psychoanalýzy, a ve skutečnosti kulturní obce vůbec, jaký se v Evropě vynořil za několik desetiletí“ (Eagleton, 1997, 4). O fascinaci Žižkovým dílem svědčí i existence internetového časopisu akademické úrovně „International Journal of Žižek Studies“⁷, kde již od roku 2007 vycházejí mnohé eseje zabývající se rozbořem Žižkova textů. Americký magazín Foreign Policy sestavil v roce 2005 a od roku 2008 poté každoročně sestavuje anketní žebříček 100 nejvýznamnějších žijících myslitelů světa. V roce 2005 se Žižek umístil na 23. místě hned za Jeanem Baudrillardem (Prospect and foreign policy, 2005) a i v posledním vydání k roku 2012 z první stovky nezmizel (Foreign policy, 2012). V roce 2005 natočila Astra Taylorová dokument Zizek!, který se životem a tvorbou Žižka zabývá. Sám Žižek se pak autorky podílel na vzniku dokumentů, kde aplikuje psychoanalýzu, aby vysvětlil motivaci postav ve slavných filmech. Tyto dokumenty byly natočeny zatím tři: „Slavoj Zizek: The Reality of the Virtual (2004), Perverzní průvodce filmem (2006) a Perverzní průvodce ideologií (2012).

Slavoj Žižek, stejně jako před ním snad všichni významní filozofové, nepřichází se zcela novou koncepcí v tom smyslu, že by nereagoval na jiné autory. Celým jeho dílem se táhne „svatá trojice“ myslitelů Hegel, Marx a Lacan. Zatímco francouzského psychoanalytika Jacquese Lacana přijímá téměř dogmaticky a celé Žižkovo dílo by se dalo označit jako aplikovaná lacanovská psychoanalýza, pak k Hegelovi se staví kriticky v tom smyslu, že označuje tradiční a dominantní výklad jeho díla jako dezinterpretační a přichází s vlastním pojetím především Hegelovy dialektiky. Marx je pro Žižka důležitý jako již samotný impuls k tvoření. Právě marxistická kritika ideologie je politickou motivací vlastní Slavoji Žižkovi a ústředním tématem mnoha jeho děl a do velké míry i této práce. Zároveň si však ukážeme, že mezi Žižkem a Marxem existují četné a poměrně zásadní rozdíly v myšlení. Podstatou Žižkova přístupu je kombinace a aplikace všech zmíněných autorů navzájem. Neboli jak píše výstižně Myers „Lacanův systém (je) převáděn do systému Hegelova, nebo Marxův systém do systému Lacanova, anebo, a to velice často, hollywoodský systém do systému Žižkova.“ (Myers, 2008). V následující kapitole se budeme věnovat právě výše zmíněným autorům v souvislosti s tvorbou Slavoj Žižka, pokusíme se vymezit Žižkovu interpretaci Hegela, nalézt rozdíly a shody mezi Žižkem a Marxem a hlavně se seznámíme s důležitými pojmy lacanovsko-žižkovské psychoanalýzy, která je východiskem pro celé jeho dílo a bez jejíž

---

⁷ <http://zizekstudies.org>

alespoň základní znalosti lze jen složitě Žižkově myšlenkám porozumět. Díky tomu se poté budeme moci v druhé části kapitoly podrobněji věnovat Žižkově pojetí ideologie.

4.1 Hegelova dialektika ve výkladu Slavoj Žižka

Slavoj Žižek tvrdí, že „filosofie je něco, co začalo Kantem a skončilo Hegelem.“ (Žižek, Hauser, 2008, 10). Německý idealismus, jehož je Hegel vrcholným představitelem, znamená pro Žižka nástroj, kterým se můžeme vypořádat s krizí, která se blíží, jelikož žijeme v „apokalyptických dobách“ (tamtéž, 11). To, co ovšem vnímá jako problém, je chybná interpretace nebo nepochopení Hegelovy filozofie. Idealismus spočívá v myšlence, že svět lze interpretovat pouze skrze představy o něm. Věci, materiálně existují pouze coby označované, tedy skrze to, co je označuje. Hegel přichází s myšlenkou absolutní idey, která vzniká spojením dílčích idejí. Celek, o kterém hovořil, se nazývá „totalita“ a jen díky ní můžeme porozumět světu. Metodou, která poslouží k pochopení celku, je u Hegela „dialektika“. Dominantní výklad zní tak, že na počátku stojí určitá teze, která je negována antitezí, výsledkem je pak určitá syntéza, do níž se teze s antitezí spojí. Např. tezí může být tvrzení, že „všichni lidé jsou dobří“. Antitezí poté „Hitler je opravdu zlý člověk“. Syntéza poté zní, že „většina lidí je dobrých“. Syntéza se v tomto pochopení stává novou tezí a proces se opakuje, což vede až k totalitě. Žižek vnímá dialektiku odlišně. Výsledkem není syntéza jako spojující nebo kompromisní řešení sporu, ale píše o „vnitřní kontradikci“ jako podmínce identity. (Žižek, 2009, 53) Výslednou syntézou u Žižka je pak výrok „všichni lidé jsou dobří, protože Hitler je opravdu zlý člověk“. Podmínka existence zla zapřičiňuje možnou existenci dobra. Identita je pro Žižka „radikální difference“. „Identita se objevuje pouze prostřednictvím sebevztahování, které od základu neguje všechny vymezené vlastnosti.“ (Žižek, Hauser, 2008, 20) Žižek tvrdí, že tradiční chápání (např. u Adorna) definovalo identitu jako sloučení sebe a neidentity. Podle Žižka je ale naopak neidentita formována identitou a neidentitou. Uvádí příklad, který to vysvětluje. Tradiční chápání dialektiky tvrdí, že „zákon se uskutečňuje prostřednictvím toho, že se objevují zločiny a zločiny jsou trestány.“ (tamtéž, 2008, 20), Hegel podle Žižka tvrdí opak, tedy že „zločin není momentem zákona, ale že zákon je momentem zločinu.“ (tamtéž, 2008, 20) Druhým důležitým pojmem od Hegela, se kterým Žižek ve svých knihách operuje, je tzv. „noc světa“. Jedná se o stav bytí, kdy subjekt nepatří do symbolického řádu, mizí vazby k vnějšímu světu a existuje pouze vztažen sám do sebe.

Jde o případ, kdy se jedná o tzv. Reálno. (Žižek, 2007) To bude vysvětleno v následující části zabývající se Lacanem.

4.2 Lacanovská psychoanalýza

V mnohých dílech 20. století se setkáme s pokusy, jak spojit marxismus s psychoanalýzou Sigmunda Freuda. Jeden z posledních velkých marxistických filozofů Louis Althusser zastával myšlenku teoretického antihumanismu a byl přesvědčen, že důležité není to, co si lidé myslí, jelikož to je zkreslené, ale musíme se zabývat skutečnými (výrobními) vztahy. (Althusser, 1996) Odmítnutí vědomí jako něčeho, co nemá výpovědní hodnotu často vedlo ke snaze nalézt spojnici mezi marxistickým výkladem společnosti a psychoanalýzou, která vypovídá o psychice individuů. Jednalo se tedy o dvě oddělené vědy, které mají rozdílný předmět zkoumání se snahou o vybudování spojovacího můstku. Z významných českých autorů se tímto zabýval např. Robert Kalivoda v knize „Moderní duchovní skutečnost a marxismus“ (1970). To, co spatřuje Slavoj Žižek v Lacanově psychoanalýze a co je nejpodstatnější na celém jeho díle, je myšlenka, že psychoanalýza neslouží pouze jako terapeutický nástroj při léčbě neurotických pacientů. Ale stává se univerzálním interdisciplinárním teoretickým rámcem, skrze nějž Žižek vysvětluje veškeré společenské dění včetně politiky, náboženství, umění nebo filozofie. Vztah mezi psychoanalýzou a marxismem u Žižka je takový, že psychoanalýza dává marxistickým pojmům nový význam. Žižek dále využívá marxistické pojmy, ale ty jsou nahlíženy skrze psychoanalytický koncept, který v tomto pojetí získává status obecné teorie. (Žižek, 2009) Stejně tak u Hegela Žižek píše o tom, že jeho filozofie získává nový a zásadní význam právě díky tomu, že je na ní aplikována lacanovská teorie. (Žižek, Hauser, 2008) Podstatné na Žižkově filozofii je jeho vztah k ostatním autorům. Zatímco v případě Hegela jde o snahu o nové, lepší pochopení jeho filozofie díky lacanovské psychoanalýze, jelikož před ní byl tento autor mnohdy nesprávně vykládán, u Marxe můžeme spatřit pokus o nové uchopení některých zásadních marxistických témat jako jsou kritika ideologie, lidské potřeby nebo zboží, Lacana Žižek přijímá takřka bez výhrad. S trochou nadsázky by bylo možné Žižka označit jako dogmatického lacanovce. S jeho pojmy a definicemi nepolemizuje, nesnaží se je redefinovat. Jeho přínos můžeme spatřovat v tom, že aplikuje lacanovskou psychoanalýzu na témata, kterými se Lacan sám nikdy nezabýval. Právě učinění z lacanovské psychoanalýzy obecnou teorií nejlépe popisuje vztah mezi Žižkem a Lacanem.

4.2.1 Imaginárno, Symbolično, Reálno

Základem Lacanovy teorie je koncepce třech řádů, která se často přirovnává k Freudově modelu ego-superego-id, bylo by ovšem velmi mylné domnívat se, že se trojice shodují. Freud se zabývá především lidskou psychikou a jeho rozdělení se týká složek osobnosti člověka. Lacanovy řády individuum přesahují, byť jej ovlivňují, mají vliv na všechny věci a společnost jako celek. Jediným řádem, který se váže přímo na individuum a jeho psychiku, je „imaginárno“. Začíná se projevovat u dětí ve věku asi 6 měsíců. Děti nedokáží koordinovat své pohyby a tak se snaží ztotožnit s obrazem sebe sama, jak Lacan říká, „v zrcadle“. Může jít o obraz buďto vlastní nebo nějakého „velkého Druhého“, kterým je zpravidla matka dítěte. Dítě se nedokáže s tímto obrazem (ideálním já) nikdy plně ztotožnit, protože si uvědomuje zároveň sebe a cítí rozpor mezi sebou a ideálním já. Toto ideální já není nikdo konkrétní, tedy onen velký Druhý, ale ta představa dítěte o zidealizovaném sobě, čemuž Lacan říká „malý druhý“. I přes pociťované rozpory ale dítě vystupuje, jako by mělo ucelený obraz. Freudovskou mluvou jde o rozštěpenost ega, které nedokáže pociťovat celistvost, kterou vnímá skrze obraz ideálního já. (Žižek, 2009) Imaginárno má u Žižka mnohdy negativní vyznění, obzvlášť je-li o něm psáno jako o přívlastku „Imaginární“. Právě dnešní doba je Lacanem popisována jako epocha Imaginárna, protože lidé jsou posedlí sebou, představou o sobě a hledáním identity. (Myers, 2008) Ztotožňování není pouze výsadou dětství a setkáme se s ním u všech lidí. Klasickým příkladem je ztotožňování se s populárními hvězdami, celebritami, díky nimž lidé získávají identitu.

Dalším řádem je Symbolično, které je ze všech řádů nejlépe představitelné, jelikož jeho součástí je vše, co je nějak označeno, do velké míry odpovídá tomu, co nazýváme „realitou“. Symbolično, nebo symbolický řád, Lacan vnímá jako řetězec „signifikantů“. To je pojem převzatý z lingvistiky Ferdinanda de Saussura, který znak rozkládal na „signifikant“ a „signifikát“. První je nějaký zvuk, slovo, druhý poté předmět, ke kterému se váže. U Lacana jsou podstatné právě signifikanty. Těmi není pouze jazyk, ale rovněž i instituce - všechny jednotky, které mají nějaký název a význam. Vztah mezi signifikanty je u Lacana popsán tak, že jeden odkazuje k druhým v tom smyslu, že něco je tím, protože není vším jiným. Lacan zavádí termín „signifikující řetězec“, jedná se o výčet všech signifikantů, které se vážou k dané věci. Jazyk u Lacana není pouhou reflexí reality, ale jakýsi nezávislý systém, který ji utváří. Stejná věc může být označena různě, díky čemuž se mění její význam. Myers (2008,

31) uvádí jednoduchý, však pro naši práci názorný příklad, který toto objasňuje. Totiž pomyšlení na rozdíl, je-li stejná osoba na základě svých činů popsána jako terorista nebo bojovník za svobodu. Problémem vnímání světa skrze signifikanty, je jeho nepoznatelnost. Vždy totiž nazíráme na věc uvnitř nějakého symbolického řádu, který je spojen signifikujícím řetězcem. Nemáme úplnou kontrolu nad slovy, čímž se dostáváme nutně do „vězení jazyka“, jelikož vnímání vyřčeného je vždy trochu odlišné, od toho, co bylo zamýšleno. Ztělesněním symbolického řádu je tzv. „velký Druhý“. Malý druhý se váže k Imaginárnímu, jak jsme si řekli dříve, velký Druhý se vztahuje k Symbolickému řádu jako něco, co jej představuje, reprezentuje. Michael Hauser uvádí příklad, kdy Symbolickým řádem je současný imperialismus, pak velkým Druhým může být USA. Klasický Žižkův příklad je zákon. Ten když vnímáme jako symbolický řád, pak postava soudce není pro nás pouze člověk, muž nebo třeba stařec, ale zároveň i velký Druhý, protože reprezentuje zákon. Důležitá role velkého Druhého bude ještě později objasněna v souvislosti s vnímáním subjektu u Slavojе Žižka. (Žižek, 2006a)

Třetím řádem je pak Reálno. To lze chápat ve dvou významech. Jednak je to všechno, co existuje před začleněním do Symbolického řádu. Jsou to tedy ty aspekty života, které nemohou být poznány, protože poznání je zprostředkováno jazykem, který utváří Symbolický řád. Jedná se tedy o realitu mimo jazyk, zcela nestrukturalizovanou. Reálno, která se Symbolizací vzpírá stojí před jeho popsáním slovy. Ve druhém významu se jedná o mezery v Symbolickém řádu. Ten obsahuje vždy chyby, slepá místa. Kdykoliv se slepá místa objeví, tehdy promlouvá Reálno. To je nalezitelné díky existenci rozdílných interpretací. Myers (2008, 33) uvádí příklad o AIDS. Někdo jej vidí jako trest pro homosexuály, jiný jako spiknutí CIA pro potlačení populačního růstu. Obojí se ale vztahuje k chorobě, která existuje bez ohledu na důvody, které jsou jí předkládány. Jedná se tedy o vpád Reálna, kdy interpretace mají za úkol Symbolizovat chorobu, ale smysl je pouze v Symbolickém řádu, Reálno trvá beze smyslu.

4.2.2 Teorie subjektu v tradici antihumanismu

Počátkem Lacanova učení o subjektu je situace u malých dětí, kde píše o tzv. rozštěpení subjektu. Ukazuje rozpor mezi zájmem a provedením. Dělí subjekt na dvě kategorie. Subjekt výpovědi, což značí to, co chci říct, nějaké vnitřní prožitky, vztahy. Druhá

kategorie je subjekt vypovídání. Bezprostřední plnost, která je v subjektu výpovědi, se ztrácí, protože se vyjadřujeme slovy. Subjekt vypovídání předpokládá nutnost jazyka, což vede k nutné deformaci původního subjektu. Vždy dochází k rozporu a změně významu. Subjekt výpovědi tedy nelze zcela Symbolizovat, proto vystupuje jako mezera v Symbolickém řádu, Lacan jej značí $\$$. Tento subjekt proto spadá do Reálna. Žižek tvrdí, že rozštěpený subjekt je prázdný, přičemž tato prázdnota neexistuje mimo Symbolický řád, vzniká po vstupu do něj, čímž se ztrácí plnost bezprostředního prožívání v Reálnu. Ona prázdnota se vyplní zvláštním fantasmatem, které je popsáno jako slast strasti. Jde o ambivalentní pocit, který je dobře pochopitelný na příkladě lásky, která nám způsobuje velice příjemné stavy, ale i kvůli ní často trpíme. (Žižek, 2006a)

Fantasma je popisováno v Žižkově knize „The Plague of Fantasies“ (2009) a má několik významů. Podstatné je, že vzniká jako účinek působení velkého Druhého. Prvním významem fantasmatu je organizování a vyvolávání touhy. Odpovídá na pro Žižka zásadní otázku *Che vuoi?* (*Co ode mne chceš?*) cílenou velkém Druhému, který ztělesňuje Symbolický řád. My se sice ptáme, co od nás velký Druhý chce, ale ten ve skutečnosti nic chtít nemusí. To otázku neklademe jemu, ale sami sobě. Druhý význam fantasmatu je, že na základě touhy vytváříme identitu, za kterou se považujeme. To je zásadní moment, protože velký Druhý, který je zcela mimo nás, určuje naše niterní touhy. Třetí základní význam souvisí s identitou. Ta určuje, jak se nám jeví realita, jak ji posuzujeme. Fantasma je pak filtr při pohledu na druhé. Sledovat druhé v jejich plnosti bez filtru by bylo traumatické, proto některé aspekty je třeba potlačit. Kdyby nebylo fantasmatu, druhého bychom nepřijali.

Žižek píše o tzv. „přechodu k činu“, kdy dojde k překřížení fantasmatu. Čin v Žižkově pojetí je situace, kdy se otřásá fantasmatem, protože efekty, které vyvolává, přesahují vědomé záměry, s kterými k činu přistupujeme. Dojde k narušení vazby k velkém Druhému. Běžně se vždy odvoláváme na Druhé, Žižkův čin ale nezdůvodňujeme, konáme sami za sebe. To vytváří „pravý subjekt“, který je vytržen z moci velkého Druhého. (Žižek, 2007) Právě čin je přirovnáván k Hegelově termínu „noc světa“, kdy jsou zpřetrhány vazby s uspořádaným světem Symbolického řádu a dostáváme se do Reálna. Žižek to nazývá radikální svobodou, kdy neexistuje ani morálka, žádná podpůrná a vysvětlující argumentace, pouze čisté konání. Žižek píše o „novém karteziánském subjektu“. S přechodem do Reálna ale přicházejí otázky, na které Žižek nedává jasné odpovědi. Jelikož je bytí v Reálnu dlouhodobě nesnesitelné, je nutný návrat do Symbolického řádu. Nedozvíme se ale, jak je poté subjekt změněn ve vztahu k tomuto řádu po zkušenosti s Reálnem a jak Symbolično mění. V knize „Mluvil tady někdo o

totalitarismu?“ (2007) Žižek píše o tom, že Symbolický řád sice usiluje o naprostou soudružnost, ale to se mu nikdy nepodaří, proto je definice totalitarismu jako „červené na semaforu“, statické a předvídatelné společnosti zcela absurdní. Podle Žižka může subjekt kdykoliv vystoupit ze Symbolického řádu a jeho činy tento řád, který o subjektu jinak rozhoduje, mohou měnit. Zatímco v přítomnosti Symbolična si neuvědomíme možnost změny tohoto řádu, pak retroaktivně vnímáme existenci předpokladů, tedy po činu. Michael Hauser dává za příklad Leninovu revoluci v Rusku v roce 1915, která byla ukázkou činu vzhledem k nemyslitelnosti uskutečnění.

4.3 Žižkův souhlas i polemika s Marxem

Již dříve jsme si řekli, že politická motivace Žižkova díla úzce souvisí s marxistickým vnímáním společnosti jako třídního boje. Na základě předchozího textu o Lacanovi si ale ukážeme, že právě psychoanalytický pohled, který je pro Žižka zásadní, dává Marxovým pojmům poněkud jiný význam. Například Žižek si představoval možnost revoluce prostřednictvím činu, tedy události, která by nebyla spjata se Symbolickým řádem ale zásahem Reálna, něčeho, co nelze prostřednictvím jazyka argumentovat. Marx píše o uvědomělé revoluci, kdy aktéři revoluce zcela promyšleně a cíleně jdou za svým cílem. (Marx, 1985) Vnímá tedy revoluci jako něco, k čemu lze dospět v rámci Symbolického řádu pochopením jeho principů. To jsou zcela protichůdné pohledy, jelikož čin můžeme vnímat jako něco, co musíme udělat, aniž bychom dokázali obhájit motivaci a nekalkulujeme přitom z důsledky.

Jedním z ústředních témat Karla Marxe, kterému se Žižek věnuje, je zboží. Nepíše ale jako Marx o společnosti jakožto celku zboží, nýbrž hovoří o „zbožním fetišismu“. Ten je chápán jako fantasma, tedy něco, co přichází zvenčí odpovědí na otázku „Che vuoi?“. Toto fantasma vzniká během směny zboží a dává mu určité nadpřirozené vlastnosti. Zboží je vyjádřeno penězi, které díky fantasmatu vnímáme jako by měly vnitřní význam, přirozenou podstatu (tu ve skutečnosti nemají). Zboží pak nevnímáme jako výsledek (produkt) lidské práce, díky čemuž je možná rozvinutá směna. „Peníze jsou ve skutečnosti jen ztělesněním, kondenzací, materializací sítě společenských vztahů – fakt, že fungují jako univerzální ekvivalent veškerého zboží, je podmíněn jejich postavením v předivu společenských vztahů.“ (Žižek, 2009, 31) Nastává otázka, do kterého řádu zboží patří. Jelikož lze zboží definovat

skrze cenu, vlastníka, název apod., stává se jednotkou Symbolického řádu, nicméně zboží je též produktem, v němž vzniká nadhodnota, což slovy Marxe znamená nezaplacenou práci. To se ovšem vymyká Symbolickému řádu kapitalismu, který o této vlastnosti nemluví. V tomto významu je tedy Reálnem. Michael Hauser píše o „symbolickém Reálu“, kdy „hodnota produktu, který nebyl směněn, je nulová, a proto je i nadhodnota (nezaplacená práce) nulová“ (Hauser, 2013), nezaplacenou práci nelze předem změřit.

Důležité je rovněž Marxovo rozdělení na směnnou hodnotu a užitnou hodnotu. Žižek se shodne na tom, že směnná hodnota je jen proporce, která určuje poměry mezi užitnými hodnotami zboží. Signifikant se totiž chápe pouze ve vztahu k ostatním signifikantům jako čistá difference. U směnné hodnoty můžeme vnímat nejdříve její působení jako něco nahodilého, protože u signifikantů také není předem daná hodnota, kterou bude mít, stejně jako to, s čím se spojí zboží a cena. Rozdíly ale spatřujeme v tom, že v užité hodnotě viděl Marx jakýsi souhrn materiálních vlastností zboží, které mají za účel uspokojit lidské potřeby, ke kterým se vztahují. Absence potřeby by pak popřela užitnou hodnotu zboží. Lacan a potažmo Žižek ale vztahují potřeby pouze k malým dětem, u kterých to značí pocit nedostatku, ještě než je vyjádřen jazykem. V podstatě ale taková potřeba neexistuje, protože i malé dítě dává najevo svou potřebu něčím, co spadá do Symbolického řádu, z potřeby se pak stává žádost, přičemž potřeba v čisté formě tedy neexistuje. Vysvětlují to tak, že žádáme nějakou věc, kterou když dostaneme, tak získáme zároveň lásku. Žádáme tedy i lásku. Tato žádost lásky se mění a vzniká touha. Vždy toužíme po něčem, čeho nemůžeme dosáhnout, touha je nenaplnitelná. Není nic, co by touhu uspokojilo, protože vzniká okamžitě jiná touha. Rozdíl je tedy v tom, že u Marxe vzniká potřeba, která je spjata se subjektem, byť uspokojením potřeby vzniká potřeba další. Žižek píše o touze. Marx definuje člověka jako živou bytost, která nutně musí mít prostředky k udržení života, pouze naplněním toho může být uvažována kultura, nejsou-li tyto základní podmínky naplněny, vzniká potřeba. U Marxe jde tedy o převrácení vztahu mezi signifikantem a signifikátem, jelikož souhrn materiálních vlastností je určující vlastností zboží. Žižek vnímá zboží jako produkt práce, ale neuvažuje jeho hodnotu. Marx vnímal kapitál jako něco, čehož odstranění povede k explozi produktivity. „Marxovým snem bylo, že bychom tuto překážku zrušili, produktivní síly by pak explodovaly ještě více. Myslím si, že čistě teoreticky je to fatální omyl. Co Marx neviděl, bylo, že to, co se jeví jako překážka, je ve skutečnosti hybatel.“ (Žižek, Hauser, 2008, 23) Žižek ale v tomto s Marxem nesouhlasí a kapitál vnímá jako překážku v lacanovském slova smyslu. Tedy produkci touhy, která je existenční podmínkou uspokojení. Díky existenci kapitálu jako překážky jsme vedeni k produkci zisku. „Pravá dialektika znamená, že překážku

vidíme jako produktivní.“(tamtéž, 2008, 23) Konkrétním negativním příkladem může být předrevoluční režim v Československu, kdy absence kapitálu vedla k ekonomické regresi vůči západu.

4.4 Ideologie jako neschopnost Symbolična pojmut Reálno

Když se Žižek zabývá ideologií, vychází z dějinné zkušenosti souboje komunismu a liberálního kapitalismu. Dříve se skrze tyto ideologické celky nahlíželo na dílčí problematiku a zároveň nám poskytovaly řešení jednotlivých problémů. I když řešení nepřicházelo ani v jedné koncepci, pak na příkladě životního prostředí, které bylo vnímáno jako nezvratně vykořisťované, byla patrná různá koncepce systematizace a organizace tohoto vykořisťování. Po konci studené války se zdá, jako by lidé přijali fukuyamovské vidění světa a alternativa kapitalismu přestává být uvažována. „Zdá se snadnější představit si „konec světa“ než daleko skromnější změnu ve způsobu produkce, jako kdyby liberální kapitalismus byl „realitou“, která nějak přežije i v podmínkách globální ekologické katastrofy“ (Wright, 1999, 23) V tomto kontextu je dobré zmínit Marxovu definici ideologie jako „falešného vědomí“, což Žižek interpretuje jako „nevědí o tom, ale dělají to“ (Žižek, 2009, 28). Marx uvažuje o realitě jako o něčem, v čem lidé žijí a uvažují, ale zároveň si neuvědomují principy, které rozhodují o jejich myšlení a konání. Realita je běžně podle Marxe nepoznatelná, z čehož pramení ono neopodstatněné děláni. Důvodem je právě působení ideologie, které nás formuje tak, abychom jednali ve prospěch kapitalistického systému. Žižek ale s tímto nesouhlasí a označuje subjekty za cynické. Lidé vědí, že jsou pod vlivem ideologie, ale stejně jednají, jak by nebyli. „Je jednoduché dělat si legraci z Fukuyamova „Konce historie“, ale většina lidí dnes jsou Fukuyamové a vnímají liberální demokratický kapitalismus jako poslední zastávku a tedy nejlepší možnou společnost.“ (Žižek, 2009, 88) Žižek se důrazně staví proti konceptu postideologie, který představuje například Frederic Jameson (1991). Ten tvrdí, že tradiční ideologie jsou přežité a nahrazené postideologiemi. „Jestliže nemůžeme subjektům ukázat, že jsou klamáni, protože už to vědí, znamená to snad, že žijeme v postideologickém světě, ve světě, kde rozdíl mezi ideologií a realitou už nehraje žádnou roli? (Myers, 2008, 67) Žižek nesouhlasí s Marxovou myšlenkou, že podstatné je na ideologii uvědomění si, že je ideologií, čímž zanikne. Podle Žižka je klíčové, jak lidé jednají, co dělají. Právě zdání, že lidé si uvědomují působení ideologie, vyvolává iluzi, že ideologii nepodléhají, ale tím, co dělají, to vyvracejí. „Nevědí, že přes své znalosti iluzí je nakonec vnímají jako objektivní a chovají se, jako kdyby byly objektivní.“ (Žižek, 2008, 17) To je dobře ilustrovatelné na příkladu

zbožního fetišismu, o kterém jsem psal dříve. Lidé si uvědomují, že peníze nemají hodnotu sami o sobě, přesto ale jednají, jako kdyby hodnotné byly. Žižek píše v tomto smyslu o „ideologické iluzi“.

Žižkova klasifikace ideologie vychází z Hegelovy trojčlenné analýzy náboženství. První stádium ideologie je „Doktrína“. Zde je ideologie ve svém čistém stavu. Jedná se o fiktivní soubor pravd, za nímž se skrývá vždy osobní zájem. Dále se ideologie posouvá do stádia Víry, kde získává materiální podobu, která tuto ideologii zastřešuje. Dobře je to doložitelné na příkladu Althusserovy teorie ideologických státních aparátů, které jsme zmínili dříve. Posledním stádiem je Ritualizace, což značí internalizaci původní Víry u subjektů, které ji přijímají za svou včetně explicitní argumentace. Příkladem je tady opět zbožní fetišismus. (Žižek, 1995) Na základě této souslednosti si můžeme ukázat to, čemu říká Žižek „víra před vírou“. Myers (2008, 70) zmiňuje příklad o rituálech církve. Modlitba, křest nebo mše nejsou výrazem vnitřního přesvědčení, ale předběžnou podmínkou víry. Díky existenci těchto rituálů se ono přesvědčení rodí. Když se člověk rituálům oddá, znamená to, že věřil dříve, než o tom sám věděl. Dochází pouze k uvědomění si této víry. Existence doktríny je pak přímým důkazem ideologie. Subjekt staví do pozice, kdy určuje, co je pravdivé a co nepravdivé. V případě dominantní ideologie liberálního kapitalismu by se toto mohlo jevit právě postideologicky, ale zvážíme-li alternativní přístup, třeba z pohledu islámského fundamentalisty, pak liberální kapitalismus bude vnímán čistě jako ideologický. Podstatné je, že fakta, jak jsou kýmkoliv viděna a interpretována, jsou vždy podmíněna určitému Symbolickému řádu, jelikož Reálno tyto hodnotící kategorie neobsahuje. (Žižek, 1995) Žižek uvádí příklad rasisty. „Jestliže nějaký rasistický Angličan řekne „na našich ulicích je příliš mnoho Pákistánců!“, jak – z jakého místa – to „vidí“, tj. jak je jeho symbolický prostor strukturován, že může fakt, že po londýnské ulici kráčí nějaký Pákistánec, vnímat jako rušivý nadbytek?“ (Wright, 1999, 64) Žižek zavrhuje možnost vyvrácení rasismu faktickou argumentací, protože se nezbavíme limitace Symbolického řádu. Přesto Žižek nezavrhuje možnost kritiky ideologie jako nutně rovněž ideologické.

Pro pochopení Žižkovy kritiky ideologie je nutné si vysvětlit dva pojmy. Prvním je Lacanův termín „points de caption“ (přišití), který je základem Žižkova uvažování o ideologii. Již jsme zmínili, že význam signifikantů není předem určen. Ideologie je tedy tvořena „plovoucími signifikanty“, které jsou náchylné k významovým přeměnám. Nejednoznačná slova jako svoboda nebo ekologie mohou v různých ideologiích nabývat různých významů. Points de caption je signifikant, který zabraňuje, aby se v rámci ideologie

měnil význam. Souboj ideologií může být vnímán právě jako privilegium přistít si do svého ideologického pole tyto podstatné pojmy. (Žižek, 2009) Vedle toho je třeba pochopit, že Žižek nevnímá organický celek jako součet dvou komplementárních polovin, ale uvažuje ještě jakýsi doplněk, který tento celek narušuje. Souvisí to s řády Reálna a Symbolična a nejlépe se to doloží na příkladu života a smrti. Vedle smrti tělesné, v Reálnu, můžeme zemřít ještě jednou, v Symboličnu. Tím neumírá naše tělo, ale jde o zničení Symbolického řádu, ve kterém přestáváme účinkovat jako subjekty. Píše tehdy o „živoucí smrti“, kdy v Reálnu existujeme, ale zaniká vazba k velkému Druhému. Oproti tomu smrt pouze v Reálnu se projeví v praxi tak, že být je naše tělo mrtvé, skrze druhé subjekty, například ve formě vzpomínek, žijeme v Symboličnu dále. Tato úvaha není vzdálená od myšlenek Milana Kundery v románu „Nesmrtelnost“. V případě ideologie Myers (2008, 75) zmiňuje ideologické státní aparáty, které „dávají „tělo“ „duchu“ ideologie a zajišťují tak ideologické doktríně materiální substanci“. Žižek píše o pseudomaterialitě, která je základem všech ideologií. Reálno je nepoznatelné, je však zprostředkováno Symboličnem, to však nikdy nezasáhne celé Reálno, takže existuje část Reálna, která je nepopsaná, prostá Symbolizace. Zásadní je právě ta část Reálna, která se Symbolizací vzpírá, ta utváří onen antagonismus. A role ideologie je vyplnit tuto propast v realitě, aby dávala smysl v Symbolickém řádu. Zde Žižek vidí jedinou možnou polohu, která je označitelná jako neideologická, jde o „mimoideologický vztažný bod, který nám dává oprávnění kritizovat obsah naší bezprostřední zkušenosti jako „ideologický“ (Žižek, 1994) Antagonismus Reálna nespadá pod Symbolický řád a předpokládá tedy existenci ideologie. A právě to odděluje ideologii od reality ve vnímání Slavoj Žižka.

5 Terorismus jako symptom krize liberálního kapitalismu

V předchozích kapitolách jsme si ukázali různé pohledy na terorismus a ideologii, stejně jako jsme se seznámili s dílem Slavoj Žižka, jeho myšlením a obzvláště pohledem na ideologii. Žižek tvrdí, že „používá Lacana ke čtení Hegela“ (Žižek, Hauser, 2008, 11), stejně jako používá Lacana k vysvětlení všech možných sociálních jevů a vztahů. V této kapitole se pokusíme obdobným způsobem použít Žižka k porozumění problematice současného, globálního terorismu. Budeme vycházet z jeho kritického rozboru liberálního kapitalismu, neblahým dopadům globalizace, problematice rasismu a etnických sporů, stejně jako ideologického sešití (points de caption).

5.1 Ideologický střet

V terorismu od konce 19. století (dřívějšími projevy terorismu se tato práce nezabývá) lze až do současnosti vysledovat řadu odlišností. Měnily se cíle útoků, formy, přetvářely se organizace, které útoky produkovaly, měnila se argumentace, která je měla ospravedlnit. Jeden prvek je však spojující. Vždy šlo o jistý střet dvou ideologických celků, kdy terorismus byl reakcí strany, která pocítovala ať už skutečný nebo zdánlivý útlak. Na pozadí teroristických aktů je vždy pokus demonstrovat bezprávi nebo diskriminaci. Někdy se jednalo o útlak komunit, či tříd – anarchistická vlna – protestujícím proti monarchistické nadvládě, jindy šlo o snahu národů vymanit se z vlivu imperialistických mocností – antikolonialistická vlna, terorismus v určité době reprezentoval zoufalý stav pravolevého politického rozložení světa – etapa nové levice. Éra současná je charakterizována především skrze náboženství. Náboženský fundamentalismus, který se vnímá jako zastřešující ideologie moderních teroristických organizací vyjadřuje svými násilnými činy rovněž jakési zoufalé volání po spravedlnosti, tentokrát z náboženských pozic.

Fukuyamovské vnímání dějin nám říká, že lidstvo po mnohaletých ideologických bojích dospělo ke „konci dějin“, kdy konečně našlo svůj vysněný řád, optimální liberálně-kapitalistický společensko-ekonomický systém. S tímto stanoviskem nemohou principiálně souhlasit žádní marxističtí myslitelé a je jen otázkou konkrétního názvosloví, zda tento tržní fundamentalismus vnímat jako ideologii nebo utopii par excellence. Tradiční Marxova kritika by se opírala o existenci a dokazatelnost skutečných výrobních vztahů v tomto systému, které jsou skrze vědecký komunismus objektivně vyvratitelné. Žižkova kritika ideologie je odlišná a v jistém smyslu více skeptická. Jelikož realita, tak jak ji vnímáme, je plně záležitostí

Symbolického řádu, veškeré soudy a argumentace jsou tímto řádem rovněž limitovány. Z tohoto pohledu tedy nelze provádět kritiku jakékoliv ideologie poukazováním na fakta, jelikož by to bylo rovněž ideologické. Žižkova kritika ideologie znamená něco jiného. Jak jsme si uvedli v předchozích kapitolách, Žižek nachází místo, mezeru v Symbolickém řádu, o které píše jako o „Reálnu antagonismu“, toto místo je neideologické. Neznamená to však jako u Marxe, že bychom dosáhli poznání, díky kterému pronikneme za clonu ideologie a uvidíme věci v jejich pravé formě. Žižkova kritika ideologie spočívá v tom, že jsme schopni chápat Symbolický řád tak, že v něm vždy určitá ideologie je, že na subjekty ideologie působí a veškeré soudy jsou tedy ideologické. Subjekt se dlouhodobě nevymaní z vlivu ideologie, ale je schopen si uvědomit, že pod tímto vlivem je. Zmíněné fukoyamovské vnímání má v podstatě své východiska. Prvním je víra v liberální kapitalismus jako ideál, tedy nárokování si pravdivého výkladu skrze ideologický dogmatismus. Druhým přístupem je sice zpochybnění neoliberalismu jako žádoucího systému, ale zároveň jeho přijetí coby dominantní ideologie západu. Žižek pak pokládá zásadní rétorickou otázku. Nejsme všichni fukuyamovci, jelikož si nepřipouštíme možnost alternativ liberálního kapitalismu? Globální hrozba z terorismu nespočívá ani tak v konkrétních projevech vyjádřených například počtem mrtvých. To, co odděluje striktně terorismus od běžné kriminality je jeho odmítnutí ideologie, vůči které se vymezuje. Iracionalita, kterou lidé v terorismu spatřují vychází právě z přijetí určitého fukuyamismu. Jelikož je pro nás nepředstavitelná jakákoliv změna dominantní ideologie, jelikož (často i jako kritici) v podstatě věříme ve stálost liberálního kapitalismu, nedokážeme pochopit a přijmout terorismus, jako bytostnou kritiku našeho systému.

George W. Bush v jednom ze svých projevů přirovnal válku s terorismem k Druhé světové válce. (BBC News, 2004) Z jeho pohledu se jedná o válku za svobodu a demokracii proti vraždící ideologii. Aniž by to tak Bush zamýšlel, určitá analogie mezi terorismem a fašismem existuje. V knize *The Sublime Object of Ideology* (2009, 23) Žižek píše o tzv. oddání se Zlu, které přináší status z etické pozice. Jedná se o situaci, kdy ve prospěch vyššího cíle potlačíme vlastní zájmy. Jde o přesah přízemního materialismu a sobectví, kdy se obětuje, bojujeme proti přesile nebo obětuje něco nám cenného (např. rodinu). Sebevražedný útok z tohoto pohledu lze chápat jako vrcholně nesobecký a úctyhodný čin. V Bushově řeči lze nalézt ještě jeden důležitý prvek, který je charakteristický pro střety ideologií. Již dříve jsme zmínili tzv. *points de caption*. Jedná se o signifikanty, díky kterým ideologie uchopují nejednoznačné pojmy, kterým dávají vlastní interpretace, jež jsou neměnné. Ve střetu ideologií jde o zásadní jev, protože právě „svoboda, demokracie, zločin,

lidská práva, terorismus atd.“ jsou různě „sešita“ do konkrétního ideologického pole. Jsou to tyto pojmy, jimiž se ideologie vymezují a obhajují své činy vůči jiným ideologiím.

5.1.1 Překážky jsou podmínkou ideologie

Co charakterizuje dnešní společnost, stejně jako společnosti minulé a v čem se Marxovo učení v ničem neliší od současné ideologie, je koncept, kdy z nějaké pozice zhodnotíme (zpravidla odmítavě) opoziční stranu jako ideologickou. Tvrdíme, že principy, na nichž stojí, neodpovídají realitě a že její názory jsou falešné a lživé. Zároveň se ale stavíme do pozice zdánlivě vědecké, neutrální, kdy definujeme pravý význam vztahů a pojmů jakoby neideologicky. Uzurpujeme-li si právo vykládat něco jako objektivně pravdivé nebo lživé, stává se tento postoj zcela ideologickým.

To, co je typické pro dnešní liberálně kapitalistickou společnost a co ukazuje její ideologickou povahu, je způsob, jakým zachází s pojmy jako svoboda nebo demokracie. Představa, která je nám podsouvána, je založena na myšlence, že právě svoboda a demokracie jsou základními stavebními kameny kapitalismu a víceméně jeho produkci. Žižek v této souvislosti píše o Číně. (Žižek, 2008, 149) Liberálové si uvědomují její kapitalistický rozvoj a proto očekávají, že se brzy dostaví politická demokracie. Vycházejí právě z myšlenky, že demokracie je průvodním jevem kapitalismu. Pohled do historie nám ale na příkladu evropských států ukazuje, že rané fáze kapitalismu byly spojené povětšinou s extrémně diktátorským, autoritativním režimem. Demokratické prvky, které můžeme v dnešní západní společnosti vysledovat (volební právo, svoboda tisku, všeobecný přístup ke vzdělání), jsou výsledkem dlouhých bojů nižších tříd a jsou více než výplody a přirozenosti kapitalismu jeho ústupky. Nedostatek demokracie v Číně proto Žižek nevnímá jako dostatečně nerozvinutý kapitalismus, ale spíše než tvrzení, že v Číně je kapitalismus navzdory nesvobodě, vnímá tento vztah tak, že v Číně se rychle rozvíjí kapitalismus právě díky nesvobodě a potlačení politické demokracie.

U ideologií se setkáme s jevem, který v mnohém vede k specifickému pohledu na terorismus. Jde o to, že jakékoliv projevy nesouhlasu, zdánlivé projevy neúspěchu a ideologická selhání, nevedou k zpochybnění ideologie samotné, popřípadě přiznání si těchto nedostatků ústící k pokusům o nápravu, ale svalování neúspěchů na nedostatečnou naplněnost principů oné ideologie. Žižek se v článku „Zloději v obchodech celého světa, spojte se“

(Žižek, 2011) zamýšlí nad nepokoji v Londýně v roce 2011, které vnímá jako ironický projev ideologie konzumerismu. Třída, která byla ve společnosti vyloučenou, tak dávala najevo svou pocíťovanou diskriminaci a domáhala se svých konzumních práv. Ideologicky byla povstání ovšem označena za výtržnictví a zlodějinu, čímž nebyla uznána jako legitimní protest, kdy se subjekt dožaduje práva na konzum, tedy něčeho, co je mu ideologií programově předsouváno. Nepokoje byly tedy brány jako systémové selhání v tom smyslu, že bylo třeba zesílit mechanismy onoho systému (ideologie), přičemž logickým výsledkem dle Žižka bude ještě větší diskvalifikace některých subjektů v konzumní společnosti. Jak jsme si řekli v kapitole o Marxovi, Žižek s ním nesouhlasí v tom, že nadhodnota je překážkou v tom smyslu, že by bránila dynamickému rozvoji výroby. To, co se jeví jako překážka a může být vnímáno jako brzda systému, je podle Žižka inherentní součástí ideologie, je dokonce její vnitřní podmínkou. Radikálně to může znít na příkladu útoků z 11. září, kdy musí liberální společnost hledat vinu především v sobě, jelikož náboženský fundamentalismus a teroristické útoky jako jeho projev jsou ve skutečnosti přímým důsledkem liberálního kapitalismu.

5.1.2 Jouissance

Způsob, jakým nás ideologie nechává přemýšlet o druhých, ať už pozitivně nebo negativně souvisí s tím, čemu Lacan říkal „jouissance“, překládáno jako slast. Jouissance vzniká ve stádiu dětství, kdy se dobrovolně vzdáváme určité tužby – slasti (touha po matce) ze strachu z kastrace. Převáděno do politické sféry se pak jouissance projevuje tak, že společnosti na nás vyvíjí tlak, abychom se vzdali něčeho osobního ve prospěch dobra. (Sharpe, 2005) Kapitalistická ideologie zneužívá tohoto principu v tom smyslu, že pod záminkou svobody nám dovoluje přijímat část svého jouissance. Jedním z problémů je ale praktická přeměna toho, co se zprvu jevílo jako možnost, k příkazu. Nejlépe je to demonstrovatelné v oblasti marketingu, kde je nám vnucováno spotřební zboží jako jouissance, ovšem zároveň je vyvíjen tlak, že odmítnutím bychom se bránili štěstí a cítili se proto nepříjemně. Zatímco problémem by mělo být dosahování jouissance, kapitalistická společnost změnou možnosti v příkaz toto zrušila a novou obtíží je vymanění se z diktátu příkazů. Subjekt nemá ve vztahu k jouissance tu roli, že by se snažil naplnit vlastní touhy, ale znova se vracíme k otázce Che Vuoi? a snažíme se naplnit touhy Druhého. Jouissance je zásadní i jako legitimizující prvek ideologie, ta skrze něj totiž snadno může definovat nepřátele jako „druhé“, kteří nám brání užít si naši jouissance. Například rasismus jako forma

nenávisti vychází právě z tohoto. Žižek popsal dvě základní rasistická fantasmata. První fantasma v podstatě vyjadřuje to, že „druhý“ touží po naší jouissance. Z toho plyne argumentace, že „druhý“ je nepřítel, protože se nás pokouší oloupit o naši slast, naše specifické fantasma. Druhé fantasma zapřičiňuje nepříjemný, nervózní pocit, že „druhý“ disponuje zvláštním, specifickým jouissance. Není tedy jako my. „To, co nám skutečně jde na nervy, co nám na „druhém“ opravdu vadí, je specifický způsob, jakým organizuje svoji slast (pach jeho jídla, jeho „hlučné“ písně a tance, jeho zvláštní způsoby, jeho přístup k práci – v rasistické perspektivě je „druhý“ buď workoholik, který nás okrádá o naše místa, anebo zahaleč žijící z naší práce. (Žižek, 1991, 165)

5.1.3 Rasistický multikulturalismus

Proces, který podle Žižka stojí za nárůstem rasismu a potažmo i terorismu v posledních desítkách let, je globalizace. Ta nespočívá pouze v obchodu bez hranic, ale zároveň se jedná o vývoz specifické, západní kultury i sociální organizace do světa, kde vytlačuje místní tradice a hodnoty. Vychází z hodnot kapitalismu jako by byly univerzálními. To pochopitelně vede ke kompenzaci, která vytváří etnické fantasma a utužuje homogenitu napadané skupiny, která se staví proti globálnímu. Žižek napadá liberální multikulturalismus a označuje jej za rasistický. „Vztahy mezi tradičním imperiálním kolonialismem a globálním kapitalistickým auto-kolonialismem jsou přesně takové, jako vztah mezi západním kulturním imperialismem a multikulturalismem: kolonizace probíhá tím samým způsobem, paradoxně bez kolonizujícího národního státu. Multikulturalismus vyzdvihuje eurocentrický odstup či respekt k místním kulturám bez (reflexe) své vlastní partikulární kultury. Jinak řečeno, multikulturalismus je distancovaná, obrácená, sebezaujatá forma rasismu.“ (Žižek, 2006b, 170-171) Multikulturalismus v Žižkově pojetí znamená, že přijímáme sousedy s jejich specifickými projevy pouze do té míry, do jaké tyto specifika dokážeme pochopit a přijmout. Žižek píše o „barbarství s lidskou tváří“. „Nechceme nikoho zabít, nechceme organizovat žádné pogromy, přitom si ale myslíme, že nejlepším způsobem, jak zabránit vždy nepředvídatelným násilným akcím instinktivní obrany proti přistěhovalcům, je zajistit přiměřenou ochranu před přistěhovalci“ (Žižek, 2010)

Paradoxně tak v terorismu pramení dva odlišné způsoby chování, které ale mají společný základ, jenž nenávist způsobuje. Liberálně-kapitalistická ideologie po studené válce

a pádu Sovětského svazu v roce 1991 ztratila v socialismu svého velkého ideologického nepřítele. Zatímco někteří teoretikové v čele s Fukuyamou se domnívali, že toto vítězství zapříčiní období míru a prosperity, Žižek je přesvědčen, že ideologie potřebuje svého nepřítele, reprezentaci odlišných hodnot, vůči níž se může vymezit a prosazovat své hodnoty jako správné a pravdivé. Fašistická ideologie byla postavena na nenávisti k Židům, měla tedy jasně vymezeného nepřítele, přičemž pokusy o racionální argumentaci, které by měly za účel vyvrátit nacistickou představu o mezinárodním, všežidovském spiknutí, byly bezvýznamné, jelikož nenávist pramenila z fantasmatického rámce, který utváří realitu každého subjektu, žádná objektivnější realita není. Aby kapitalistická ideologie přežila, bylo tedy nutné, aby si našla nový gnostický protiklad. Vyspělá, svobodná a demokratická západní kultura se tak postavila vůči barbarským hodnotám, které představuje fundamentální islám. Když jsem dříve v tomto textu citoval George Bushe, kterak vyjímá z nové války své muslimské a arabské přátele, měl v Žižkově pojetí na mysli ty miliony Arabů a muslimů, kteří přijali hodnoty západu a globalizovaně, ochočeně přijímají liberální ideologii za svou. Druhý způsob chování vedoucí k terorismu souvisí s prvním. Globalizace a multikulturalismus rozvíjející se v posledních desetiletích vycházejí z čistě ideologické představy, že liberální kapitalismus nabízí pravdivé a pokrokové vidění světa. Vnímání odlišných etnik a národů z nadřazeného pohledu, kdy jejich odlišnou kulturu do jisté míry toleruje, ale nesmí zároveň ohrozit západní hodnoty převážně v oblastech jako svoboda a demokracie, protože v těchto oblastech nabízí pochopitelně špatná řešení, vedou podobně jako v prvním případě k pochopitelnému odporu.

Ačkoli by se mohlo zdát, že vysvětlení existence globálního terorismu je vlastně pouhou kritikou liberálního kapitalismu, nemyslím si, že toto jednostranné chápání by bylo korektní. Terorismus se historicky objevoval tehdy, docházelo-li k velkým ideologickým střetům, které nevyústily v otevřenou válku. Terorismus na straně islámských fundamentalistů tedy znamená, že některé skupiny sjednocené náboženskou a etnickou identitou se bytostně vymezují vůči dominantní ideologii, kterou se cítí ohroženi a zotročeni. V rámci Žižkovy teorie kritiky ideologie je nemožné, abychom určili, která ideologie (strana) má legitimnější důvody k nadvládě, jelikož bychom byli rovněž ideologičtí. Jde tedy principiálně o konflikt dvou rozlišných ideologií, z nichž každá má o sobě mínění, že obhájí hodnoty svobody, demokracie apod.. Zde je vidět zásadní rozdíl mezi terorismem a běžnou kriminalitou, která není prováděna jako ideologický nesouhlas, ale jedná se o patologické chování v rámci jedné ideologie. Žižek by dokonce zločin často vnímal jako nutný výsledek působení ideologie a

pokus o naplnění hodnot, které jsou nám ideologií vnucovány. Žene-li nás konzumerismus k co největší spotřebě, pak nedostatek finančních prostředků nám brání naplnění naší jouissance legální cestou, proto se uchylujeme k zločinu. To, co odlišuje terorismus od tzv. běžné války, popřípadě partizánské války je v případě prvním velikost sil na obou stranách. Teroristické skupiny se uchylují k pro ně typickým útokům právě proto, že si připadají jako utlačované oběti, hlavně z hlediska ideologického. Pokud se vrátíme k Althusserovým státním aparátům, pak k udržení pořádku slouží vždy jako poslední možnost represivní státní aparát, což může být fyzicky armáda nebo policie. Jelikož teroristická ideologie je v podstatě vždy minoritní, pak tyto aparáty slouží k jejímu potlačení a není možné mít v nich oporu. Partizánská válka je v mnohém teroristickému boji podobná, ale rozdíl je ve vnímání protivníka. U partizánské války je nepřitelem vládnoucí autorita, pochopitelně většinou ideologicky odlišná, nicméně civilní obyvatelstvo nebývá vnímáno jako součást této ideologie v tom smyslu, že by bylo soupeřem v boji. Spíše se jedná o válku o nadvládu nad nezúčastněným obyvatelstvem. U globálního terorismu je za nepřátelskou vnímána celá společnost, která zneprátenou ideologii reprezentuje. Jedná se v podstatě o formu rasismu, byť nemusí nutně jít o diferenciaci na základě rasy. Celý problém globálního terorismu není nic jiného, než oboustranný rasismus. Je-li podle Žižka multikulturalismus určitá forma rasismu, která plyne jednak ze strachu před druhými a proto vede ke snaze si je podmanit a vnucovat jim svoji kulturu a hodnoty, čímž nad nimi získává kontrolu, pak reakcí na toto chování je opět rasismus, který pramení z etnického semkávání globalizovaných skupin, které si vypracují nenávistný vztah k ideologii, která se je snaží podmanit a pochopitelně i k subjektům, které tuto ideologii reprezentují. Žižkova odpověď, na otázku existuje-li řešení je bohužel taková, že „fantasmata nemohou pokojně koexistovat.“ (Žižek, 1991, 168) Multikulturalismus proto nemůže být tak, jak je doposavad praktikován, nikdy úspěšný. Abychom se vyhnuli rasovým, etnickým, ideologickým a pochopitelně i teroristickým problémům, cesta je podle Žižka v tom, snažit se fantasmický prostor druhého co nejméně narušovat. Zroveň je třeba si uvědomit, jaký má vlastně rasismus důvod. Aby přežila ideologie o společnosti, která je harmonická a dokonalá, musí existovat nějaký nepřítel, který tuto harmonii zdánlivě narušuje. Idea o dokonalé nacistické společnosti přežívala, protože přežívala víra v Židy jako ty, co dokonalosti této společnosti stojí v cestě. Proto západní liberální společnost vidí hrozbu v radikálním islámu a obráceně je vnímána jako hrozba Západ, s tím, co představuje. Uvědomění, že neexistence současného nepřítele by znamenala pouze nutnost vytvořit si nepřítele jiného, stejně jako uvědomění si, že společnost je nutně

rozdělená a harmonická být nemůže, tedy že rasismus nepramení zvenčí, ale je produktem vlastního systému, je nejlepší možnou cestou, jak se vyhnout terorismu.

6 Závěr

Je zjevné, že terorismus není novým společenským jevem, který by byl úzce spjat s přelomem tisíciletí. Ve svých projevech, které se měnily v závislosti na konkrétní době a společnosti, se vyskytoval prakticky vždy, kdy docházelo k ideologickým konfliktům uvnitř společnosti ve spojení s mocensko-politickými boji. Terorismus se ovšem vyvíjel v důsledku společenských změn, které ovlivňovaly rozložení společnosti v tom smyslu, která skupina se cítila ideově persekuvována skupinou jinou, hegemonickou. V dobách Velké francouzské revoluce, kdy se slovo terorismus poprvé začalo používat, se jednalo o státní zásah vůči buřičům z řad civilního obyvatelstva, jelikož to byl státní režim, kdo se cítil ohrožen. Následně se měnily cíle teroristických útoků vždy podle vzorce, že teroristé hájí násilnou cestou zájmy skupiny, která se tímto brání nátlaku skupiny mocnější. Na pozadí těchto konfliktů dochází vždy k ideologickému střetu, jenž ovšem není totožný. Velký rozmach vnímání terorismu jako vážné společenské hrozby byl zaznamenán v 90. letech 20. století a vyvrcholil útoky na Světové obchodní centrum ze dne 11. září 2001. To je vysledovatelné jednak na výrazných legislativních opatřeních, které se následně udály ve Spojených státech amerických i Evropské unii, rovněž také ve vyhlášení „Války proti teroru“ Spojenými státy, ale pochopitelně je možné si všimnout i změny v celospolečenském vnímání těchto událostí a vysokého nárustu odborné literatury, která se terorismem zabývá. To, co způsobilo zvýšení obav, je změna povahy terorismu ze státní úrovně na globální. Žižek toto dává do souvislosti s globalizací a multikulturalismem, což vnímá jako rasistický akt, kdy dominantní ideologie liberalismu přesvědčená o své pravdě, se snaží nedobrovolně si podmaňovat kulturně, politicky, nábožensky i etnicky odlišné společnosti. Globalizace vytváří ideologický střet celosvětového rozsahu, kdy dochází k obranné reakci prostřednictvím vyššího důrazu na náboženskou a etnickou identitu, která se vůči liberalismu vymezuje. Nová forma globálního terorismu tak není pevně spjata s jedním konkrétním územím, ale ve své nejvýraznější formě náboženského fundamentalismu hovoří teroristické skupiny za celý islámský (nebo jiný) svět.

Žižek ve své teorii ideologie na jednu stranu vychází z marxistických myslitelů v tom smyslu, že vnímá liberální kapitalismus jako ideologii, která je založena na nerovném vztahu mezi vládoucí třídou a třídou pracujících. Zároveň však zdůrazňuje, že i komunismus nebo jiná alternativa liberalismu je rovněž ideologií, proto nelze ideologie kritizovat objektivně. Ideologie vzniká při snaze o symbolizaci Reálna, přičemž jediné neideologické místo je právě v Reálnu, což vzhledem k nemožnosti vymanění se ze Symbolického řádu znamená, že naše

myšlení bude nutně ideologické. To neznamená, že by kritika ideologie byla zbytečná, ale naopak to nabízí možnost vnímat myšlení jako ideologické a z této pozice jej podrobovat kritice. Žižek se dále vymezuje vůči zastáncům teorie, že ideologie je již přežitý pojem (Lipset, Bell) nebo že liberalismus dosáhl vítězství (Fukuyama). Namísto toho je třeba vnímat (globální) společnost tak, že liberalismus v ní zaujímá dominantní postavení a terorismus je vyjádřením odporu vůči této ideologii. Zároveň ideologie přežívají díky existenci vnitřní negace, tedy svému nepříteli, který zdánlivě znemožňuje dosáhnout společnosti harmonického stavu. V tomto smyslu existence teroristických skupin, které narušují klidný chod liberalismu jsou pro dominantní ideologii žádoucí, jelikož utvářejí zdání, že problém je v nedostatečné aplikaci hodnot liberalismu, jejichž posílení povede k lepším zítřkům. Zdánlivá víra v nepředstavitelnost společenské změny je potvrzením působení ideologie a proto Žižek zdůrazňuje, že změna je možná, přičemž její opodstatnění vzniká později retroaktivně, kdy přestávají působit účinky předchozí ideologie.

Žižkova kritika ideologie vychází z psychoanalýzy Jacquese Lacana a převážně díky jeho systému třech řádů – Imaginárna, Symbolická a Reálna. K pochopení lacanovské psychoanalýzy sloužil rozbor základních Žižkových myšlenek v této práci. Důležitá je pro pochopení logiky terorismu především pozice subjektu. Nejniternější touhy a motivace subjektu jsou dány dle Žižka vlivem Druhých, přicházejí tedy z vnějšku. Druhý reprezentuje vždy Symbolický řád, jehož součástí je ideologie. Signifikanty nemají pevnou vazbu s realitou a jsou definovány skrze jejich vzájemný vztah. Proto jakýkoliv pojmový uchopení, argumentace i hodnoty jsou vždy součástí konkrétního Symbolického řádu. Nelze tedy racionální argumentací vyvrátit něčí hodnoty, abychom se zároveň nedopouštěli ideologického hodnocení. V případě terorismu nebo rasismu to znamená, že je-li subjekt ve svém chování ovlivněn nebo přímo řízen rasistickým či jiným fantasmatem, nedá se toto subjektu vyvrátit, byť z našeho jinak subjektivního postavení může vypadat jeho hodnotový a názorový systém jakkoliv absurdně. Terorismus má svou pevnou oporu v ideologickém pozadí Symbolického řádu teroristy, který nepřijímá Symbolický řád svých cílů. Multikulturalismus založený na včleňování druhých do svého Symbolického řádu, popř. do své ideologie tedy není účinnou cestou k harmonickému soužití. Řešení se nabízí pouze v toleranci odlišných kultur a uvědomování si vlastní pozice jako ideologické. Kdykoliv se společnost nebo její představitel budou oddávat své ideologii v tom smyslu, že ji budou vnímat jako nástroj pravdy a objektivního výkladu světa, jakkoliv jim to přijde logické, povede tato netolerance odlišných ideologií ke střetu, což v extrémním případě vyústí v terorismus. Ten je v Žižkově pojetí krajním, násilným a extrémním vyjádřením pocitu ohrožení hodnot Symbolického řádu

pod vlivem jedné ideologie druhými, kteří reprezentují jinou, dominantí ideologii, jež se v subjektivním vnímání teroristů snaží narušit a zničit jejich hodnoty a výklad světa.

7 Seznam použité literatury

ALTHUSSER, L. *Ideology and Ideological State Apparatuses*. In L. Althusser (Ed.), *Lenin and Philosophy and other Essays*. New York: Monthly Review Press, 1971.

ALTHUSSER, L. *Writings on Psychoanalysis: Freud and Lacan*. New York: Columbia University Press, 1996.

BARŠA, P. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK, 1999.

BELL, D. *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. New York: Free Press, 1960.

BOAZ, G. *The Counter-Terrorism Puzzle: A Guide for Decision Makers*. New Brunswick: NJ: Transaction Publishers, 2005.

CORTE IBÁÑEZ, L. *Logika terorismu*. Praha: Academia, 2009.

CUNNINGHAM, W.G. *Terrorism Definitions and Typologies*. : Terrorism: Concepts, Causes, and Conflict Resolution. Fort Belvoir, 2003.

DANICS, Š. *Politologické problémy světové politiky III. 2.*, nezměň. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2009.

EAGLETON, T. *Marx and freedom*. London: Phoenix, 1997.

EBADI. La paix du monde passe par les droits de l'homme. *Le Monde*. 2003, 12.-13.10.

EICHLER, J. *Terorismus a války v době globalizace*. 2., dopl. vyd. Praha: Karolinum, 2010.

FRIEDMAN, A. *Terrorism in Context*. : Terrorism: Concepts, Causes, and Conflict Resolution. Fort Belvoir, 2003.

FUKUYAMA, F. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2002.

GAL-OR, N. *Tolerating terrorism in the West: an international survey*. New York: Routledge, 1991.

GARVEY, J.H. *Fundamentalism and Politics*. In Martin E. Marty and R. Scott Appleby (eds), *Fundamentalisms and the State*. Chicago, IL, and London: University of Chicago Press, 1993.

- GRAMSCI, A. *Historický materialismus a filosofie Benedetto Croceho*. Praha: Svoboda, 1966.
- HEAD, B. *The Origin of "idéologue" and "idéologie"*. Oxford: Studies on Voltaire and the Eighteenth Century, 1980.
- HENDERSON, H. *Terrorism*. New York: Facts on File, c2001.
- HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. 4. Vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008.
- HOBBSBAWM, E. *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*. London: Michael Joseph, 1994.
- HOFFMAN, B. *Terorismus Der unerklarte Krieg*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag, 2001.
- HOLMS, J. P. a T. BURKE. *Terrorism*. New York: Pinnacle Books, c2001.
- CHOMSKY, N. *11.9.*. Praha: Mezera, 2003.
- JAKL, L. *11. září 2001: deset let poté : sborník textů*. Vyd. 1. Editor Marek Loužek. Praha: CEP Centrum pro ekonomiku a politiku, 2011.
- JAMESON, F. *Postmodernism, or, The cultural logic of late capitalism*. 8th print. in pbk. Durham: Duke University Press, 1999.
- JENKINS, B. *The Study of Terrorism: Definitional Problems*. Santa Monica: RAND, 1980.
- JUERGENSMEYER, M. *The New Cold War? : religious nationalism confronts the secular state*. Berkeley: University of California Press, 1993.
- KALIVODA, R. *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1970.
- KENNEDY, E. *Destutt de Tracy and the Unity of the Sciences*. Oxford: Studies on Voltaire and the Eighteenth Century, 1978.
- KEPEL, G. *Válka v srdci islámu*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2006.
- KROPÁČEK, L. *Islámský fundamentalismus*. Praha: Vyšehrad, 1996.
- KUNDERA, M. *Nesmrtelnost*. Brno: Atlantis, 2000.

- KUSHNER, H. W. *Encyclopedia of terrorism*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, c2003.
- LILIENTHAL, A.M. *Sionismus*. Praha: Orbis, 1988.
- LIPSET, S.M. *Democracy and Working-Class Authoritarianism*. University of California: Institute of Industrial Relations, 1959.
- MANNHEIM, K. *Ideologie a utopie*. Bratislava: Archa, 1991.
- MAREŠ, M. *Terorismus v ČR*. 1. vyd. Brno: Centrum strategických studií, 2005.
- MARX, K. *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Svoboda, 1978.
- MARX, K. *Kapitál, 1. díl*. Praha: SNPL, 1954.
- MARX, K. *Kapitál: kritika politickej ekonómie. Zv. I, Výrobný proces kapitálu*. 5. vyd. Bratislava: Pravda, 1985.
- MARX, K. a B. ENGELS. *Spisy, sv.3*. Praha: SNPL, 1958.
- MARX, K. a B. ENGELS. *Vybrané spisy, sv. I*. Praha: Svoboda, 1969.
- MENDEL, M. *Židé a arabové: dialog idejí a zbraní*. Vyd. 1. Prachovice: Nakl. Rovina, 1992.
- MYERS, T. *Slavoj Žižek*. Vyd. 1. Praha: Svoboda Servis, 2008.
- PARKER, I. *Slavoj Žižek: a critical introduction*. Sterling, Va.: Pluto Press, 2004.
- PECHAR, J. *Lacan a Freud: a critical introduction*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013.
- PFURTNER, S.H. *Fundamentalismus*. Frankfurt: Die Flucht ins Radikale, 1991.
- PIKNA, B. M. *Mezinárodní terorismus a bezpečnost Evropské unie: (právní náhled)*. Vyd. 1. Praha: Linde, 2006.
- POPPER, K. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. Praha: OIKOYMENH, 1994.
- RICHARDSON, L. *What Terrorists Want: Understanding The Terrorist Threat*. London: John Murray Publishers, 2006.

- ROSŮLEK, P. *Politická filozofie: aktuální problémy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007.
- SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993.
- SHARPE, M. *Slavoj Žižek: a little piece of the real*. Burlington, VT: Ashgate, c2004.
- SCHMID, A.P. *Terrorism: The Definitional Problem*. Case Western Reserve journal of international law – Svazek 36, Vydání 2. The students of Case Western Reserve School of Law, 2004.
- SCHMID, A. a A. JONGMAN. *Political Terrorism*. Amsterdam: SWIDOC, 1988.
- SOKOL, J. Úvodník. *Lidové noviny*. 1992, 3.3.
- SOULEIMANOV, E. *Terorismus: válka proti státu*. Vyd. 1. Praha: Eurolex Bohemia, 2006.
- ŠARADÍN, P. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.
- ŠEDIVÝ, J. Nové paradigma terorismu. *Mezinárodní politika*. 2003, č. 1.
- VICTOROFF, J. The Mind of the Terrorist: A Review and Critique of Psychological Approaches. *Journal of Conflict Resolution* 49. 2005, č. 1.
- WHITE, J.R. *Terrorism and Homeland Security*. Belmont: Thomson Wadsworth, 2006.
- WRIGHT, E. *Lacan a postfeminismus*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2003.
- ŽIŽEK, S. *How to read Lacan*. London: Granta Books, 2006a.
- ŽIŽEK, S. *Looking awry: an introduction to Jacques Lacan through popular culture*. 1st MIT press pbk. ed. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1991.
- ŽIŽEK, S. *Mapping ideology: an introduction to Jacques Lacan through popular culture*. 1st MIT press pbk. ed. Cambridge, Massachusetts: Verso, 1994.
- ŽIŽEK, S. *Nepolapitelný subjekt: chybějící střed politické ontologie*. 1. vyd. Chomutov: L. Marek, 2007.
- ŽIŽEK, S. *The sublime object of ideology*. New York: Verso, 1989.
- ŽIŽEK, S. *The sublime object of ideology*. [New ed.]. London: Verso, 2009.

ŽIŽEK, S. *Podkova nade dveřmi: výběr z textů*. Praha: Vědecko-výzkumné pracoviště AVU, 2008.

ŽIŽEK, S. a M. HAUSER. *Humanismus nestačí*. Praha: Filosofia, 2008.

ARAFAT. Yasser Arafat's 1974 UN General Assembly speech. *United Nations General Assembly* [online]. 1974 [cit. 2013-07-29]. Dostupné z:

http://en.wikisource.org/wiki/Yasser_Arafat%27s_1974_UN_General_Assembly_speech

BIN-LÁDIN, U. Jihad Against Jews and Crusaders: World Islamic Front Statement. *FAS* [online]. 1998, 23.1. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z:

<http://www.fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm>

BBC NEWS. Bush: War on terror 'like WWII'. *BBC* [online]. 2004, 2.6. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3771401.stm>

BUSH, G.W. Transcript of President Bush's address. *CNN* [online]. 2001, 21.9. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: <http://edition.cnn.com/2001/US/09/20/gen.bush.transcript/>

FBI. Terrorism 2002-2005. *Federal Bureau of Investigation* [online]. 2005 [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: http://www.fbi.gov/stats-services/publications/terrorism-2002-2005/terror02_05

FOREIGN POLICY. *Foreign Policy* [online]. 2012, prosinec [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/11/26/the_fp_100_global_thinkers?page=0,55#thinker92

HAUSER, M. O diferenci mezi Marxem a Žižkem. *SOK* [online]. 2013 [cit. 2013-07-29]. Dostupné z:

http://www.sok.bz/index.php?option=com_content&task=view&id=413&Itemid=28

KIRSCH, A. The Deadly Jester. *The New Republic* [online]. 2008, 2.12. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: <http://www.newrepublic.com/article/books/the-deadly-jester>

LIPMAN, J. On this day: UN Resolution 3379: 10 November 1975: UN equates Zionism with racism. *THE JEWISH CHRONICLE* [online]. 2010, 10.11. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: <http://www.thejc.com/news/on-day/40848/on-day-un-resolution-3379>

ODBOR BEZPEČNOSTNÍ POLITIKY. Definice pojmu terorismus. *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. 2009, 29.7. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/definice-pojmu-terorismus.aspx>

ONLINE ETYMOLOGY DICTIONARY. Terror. *Online Etymology Dictionary* [online]. 2013 [cit. 2013-07-29]. Dostupné z:

http://www.etymonline.com/index.php?term=terror&allowed_in_frame=0

ONLINE ETYMOLOGY DICTIONARY. Terrorism. *Online Etymology Dictionary* [online]. 2013 [cit. 2013-07-29]. Dostupné z:

http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=terrorism&searchmode=none

PROSPECT AND FOREIGN POLICY. The Prospect/FP Top 100 Public Intellectuals. *Infoplease* [online]. 2005, 10.10. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z:

<http://www.infoplease.com/spot/topintellectuals.html>

RADA EU. Společný postoj Rady ze dne 27. prosince 2001 o uplatnění zvláštních opatření k boji proti terorismu. *EUR Lex* [online]. 2001, 28.12. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001E0931:CS:HTML>

RAPOPORT, D. C. The Four Waves of Rebel Terror and September 11. *Anthropoetics* [online]. 2002, Anthropoetics 8, no. 1 (Spring / Summer 2002) [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: <http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap0801/terror.htm>

SINAI, J. How to Define Terrorism. *Perspectives on Terrorism* [online]. 2008, Vol 2, No 4 [cit. 2013-07-29]. Dostupné z:

<http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/33/html>

ŽIŽEK, S. Barbarství s lidskou tváří. *Literární noviny* [online]. 2010, 24.11. [cit. 2013-07-29]. Dostupné z: <http://www.literarky.cz/civilizace/89-civilizace/2946-barbarstvi-s-lidskou-tvai>

ŽIŽEK, S. Zlodeji v obchodech celého sveta, spojte sa. *SOK* [online]. 2011 [cit. 2013-07-29]. Dostupné z:

http://www.sok.bz/index.php?option=com_content&task=view&id=476&Itemid=28%20